

FÖRRÖCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR 4 1988. PRIS 35 KR

FolkeFridell

- Död mans hand
- Om Strindberg
- Av egen kraft

Sven Ljungbergs grafik

Torbjörn Hartwig

SölveRydell

TEMA-NUMMIE OM FOLKE FRIDELL

FÖRR OCH NU

Tidskrift för en folkets kultur

Förr och Nu ägs av Styrelse:
föreningen med Gun Kessle,
samma namn. ordförande
Föreningens parol- Tomy Gustavsson,
ler är: ansv. utgivare
Anette Sandström,
kassör

* FÖR EN FOL-
KETS KULTUR Ulla-Britt Antman
* FÖR EN FOL-
KETS HISTO- Kersti Berggren
RIA Jan-Olof Erlandsson
* FÖRSVAR FÖR Gunilla Karlsson
YTTRANDE- Anne Lidén
OCH TRYCK- Mats Miljand
FRIHET Margareta
* ANTIIMPERIA- Zetterström
LISM Håkan Ågren
Kent Begler
Per-Olov Käll

Adress: Box 9001
126 09 Hägersten

Redaktionen kan nås genom följande personer,
vardagar säkrast efter kl 20:00:
Jan-Olof Erlandsson tel. 08/29 92 16
Tomy Gustavsson tel. 08/761 15 25
Mats Miljand (ansv. för recensionsavd.) tel. 018/11 07 41

FÖRR OCH NU begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare; medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i FÖRR OCH NU utför själva ett frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folk-rörelsetraditionen fortfarande är en demokratisk möjlighet. Man kan stå på egna ben!

Om Du tycker att tidningen är bra och om Du vill att den skall fortsätta att utvecklas ge då gärna en gåva men helst en eller flera prenumerationer!

Om Du bor i Stockholmstrakten ring då gärna någon av ovanstående kontaktpersoner och kom sedan upp för att delta i arbetet. Det finns mycket att göra.

Styrelsen

Innehåll

Håkan Ågren. Ledare	4
Torbjörn Hartwig. Något skymmer vägarna	5
Folke Fridell. Död mans hand (utdrag)	9
Folke Fridell. Strindberg och arbetarrörelsen	19
Folke Fridell - Sven Ljungberg. Av egen kraft	31
Sölve Rydell. Han ärvde trotset	49
Lasse Linusson. Bjälken i ditt öga	62
Bokanmälningar	64

Omslag: Linoleumsnitt av Sven Ljungberg. Scenografi till Växjöteaterns uppsättning av Folke Fridells pjäs *Av egen kraft* 1972

Baksidans omslag: Vinjett av Ann Margret Dahlquist-Ljungberg till Folke Fridells *Syndfull skapelse* 1948

Grafisk form: Anne Lidén

Ledare

Detta nummer av Förr och Nu ägnas åt författaren och folkbildaren Folke Fridell. Han debuterade 1945 med Tack för mig – grottekvam. Då var han 41 år och hade jobbat i en textillfabrik sedan 13-årsåldern.

Han irriterade naturligtvis många. Höll sig inte denne författare med en väldigt okonstnärlig verklighet? Den frågan låter Fridell Rivar-Bohm kommentera:

Och kritiken har alldeles rätt. Det här är ingen litterär konstprodukt.....

Det här är en deklaration från botenskiktet.....

Folke Fridells romaner tar upp de stora och viktiga frågorna: den antikverade änderätten, tillvaron i grottekvamen, den gamla fattigdomen – och den nya, som var av ett annat slag än den gamla – bristen på människovärde och det nödvändiga i att sätta människan före maskinen, utan att därför återfalla i maskinkrossande. Han skrev om solidariteten, den industriella demokratin, "lydnadsmänniskorna" och "dyngmänniskorna" och om betydelsen av individens eget ansvar för den större utvecklingen. I *Syndfull skapelse* låter han fabriksarbetaren Konrad Johnson ta sig sin livsviktiga och dyrbara skapelsevecka.

Med artikeln *Arbetaren och proletärdikten* i Folket i Bild 1947 öppnade Folke Fridell en av de största kulturdebatterna hitills i vårt land. Ett utmärkande drag

hos Fridell var bristen på inställsamhet. Han strök inte heller de egna medhårs. Det bottnade i hans inställning till uppdraget: "Diktaren är tidens respektlösaste frågare".

Vad berodde, frågade Fridell, det växande ointresset bland arbetarna för en realistisk proletärdiktning på? Varför läste de hellre usel förströelselitteratur? Det berodde, svarade han själv, på en smakförskämning orsakad av modlöshet, av verklighetsskräck.

Sanningen är för fruktansvärd. Det är lättare att leva sitt ovärderade maskinliv genom att dra en lögnslöja kring verkligheten, drömma om en tipstolva eller en vinst på penninglotteriet och protestera när proletärdiktningen rycker i lögnslöjans flikar. (*Aterblick och framtidssyn* 1970)

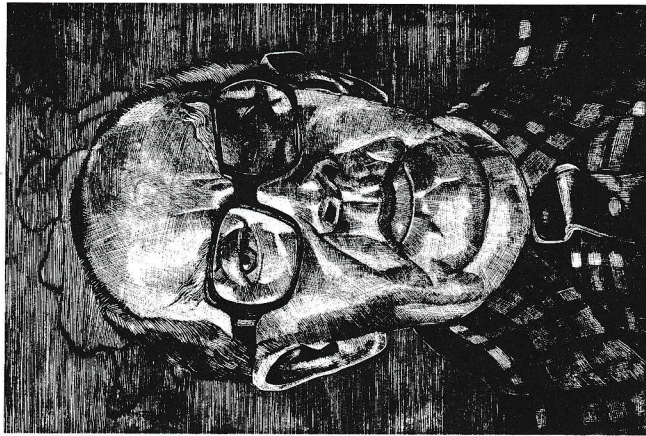
En sådan hållning och sådana ställningstaganden utmejslat i en slagkraftig och effektiv form gör att Folke Fridells romaner – inte alla, men det gäller ju de flesta författare – fortfarande finns framför oss. Det är idag den mest slående upptäckten. Fast de som har suddat ut profiten och klassamhället – suddat i teorin för att bevara i verkligheten – ser förstås helst att han vore "passerad".

De vet att en ny och bred läsning av Folke Fridells romaner och artiklar skulle kunna leda till att de fick lov att börja stängsla om sina privilegier.

Håkan Ågren

Något skymmer vägarna

av Torbjörn Hartwig

Folke Fridell. Trägravyr av Sven Ljungberg. Ljungby 1977.

□ Torbjörn Hartwig är verksam vid tidningen Smälningen i Ljungby och besökte författaren Folke Fridell vid hans 80-årsdag på hösten 1984. Där bodde Folke Fridell med sin hustru Stina i ett rött hus på Drottninggatan strax intill ån Lagan. Folke Fridell var i sitt författarskap talesman för arbetarna och verkade även som syndikalist och föredragshållare. Hans framtidstro dämpades av en bitter pessimism över vad arbetarrörelsen blivit.

Invid Skålan i det smäländska Lagan anlades 1914 Smälands Yllefabrik. Under

decennier har spinmaskinerna bultat oavbrutet och från lumpdammiga fönster har ett sparsamt ljus silats in över dunkla lokaler och de människor som arbetat här. Här har ensamma bräckliga trådar spunnits samman till starka enheter. Styrka blev här sprungen ur skörhet.

Det var i denna miljö som författaren Folke Fridell levde och verkade under sina 30 år som industriarbetare. Härifrån har han hämtat människor och miljöer till många av sina romaner.

En höstdag i slutet av september 1984 hade jag som journalist på den dåvarande Kronobergaren avtalat tid med författaren Folke Fridell. Det var i samband med hans 80-årsdag då också hans sista verk *Något skymmer vägarna* gavs ut.

Med förväntansfulla föresatser om att inte bara åstadkomma någon trivsamt föredagsintervju uppsökte jag honom i hans bostad vid Drottninggatan 5 i Ljungby.

Författaren satt vid sitt skrivbord med en aning nedhasade glasögon och bläddrade i en bok.

Den röda tråden

Min förhoppning var att samtalet skulle handla om nuet och om framtiden. Folke Fridell var ju en visionär som medverkat till att förnya arbetardiktningen. Hans romanfigur Rivar-Bohm hade långt före sin tid förespråkat medbestämmanderätt. Det var en vision som då betraktades som utopi och inte minst från socialdemokratiskt håll näst intill hänades därför att den var så överklig. Men utvecklingen har gett Folke Fridell rätt. Vi har fått en lagstadgad medbestämmanderätt, må vara att den är behaftad med stora brister, vilket också Folke Fridell påvisat i några av sina senare romaner. Men det är trots allt ett steg i enlighet med de drömmar och tankar som författaren för länge sedan förde fram.

Hur ser då tillvaron ut idag? Och vad kommer att ske framöver? Skumögt famlar vi omkring i nuet, sökande efter den röda tråd som Folke Fridell och många ur hans generation en gång började spinna samman. Vad blev det av arbetarrörelsen och den sammanhållning och kollektivism den stod för?

En ny rörelse

Folke Fridell betraktades ju redan på 40-talet som pessimist. Men det fanns framtidstro i hans böcker. Han yttrar sig knapphändigt över dagens situation. Av hans korta välformulerade svar på mina frågor framgår dock att en än djupare pessimism har slagit rot i hans författarsjäl. Arbetarrörelsen blev inte alls vad han tänkt och hoppats på.

Det var ju inte enbart materiell standardförbättring som var målet i den verklighet

han beskrev. Till skillnad från vissa andra arbetarförfattare har han aldrig flytt bort från den proletära miljön, utan blev kvar på fabriksgolvet. Med sina 30 år av egen erfarenhet från denna miljö skrev han om dem som verkade här och sökte en mening med sina liv.

— Under 60- och 70-talen såg vi en ny rörelse växa fram. Jag hoppades att det skulle bli något av den, vilket tyvärr inte blev fallet. Det är en svår tid vi lever i...

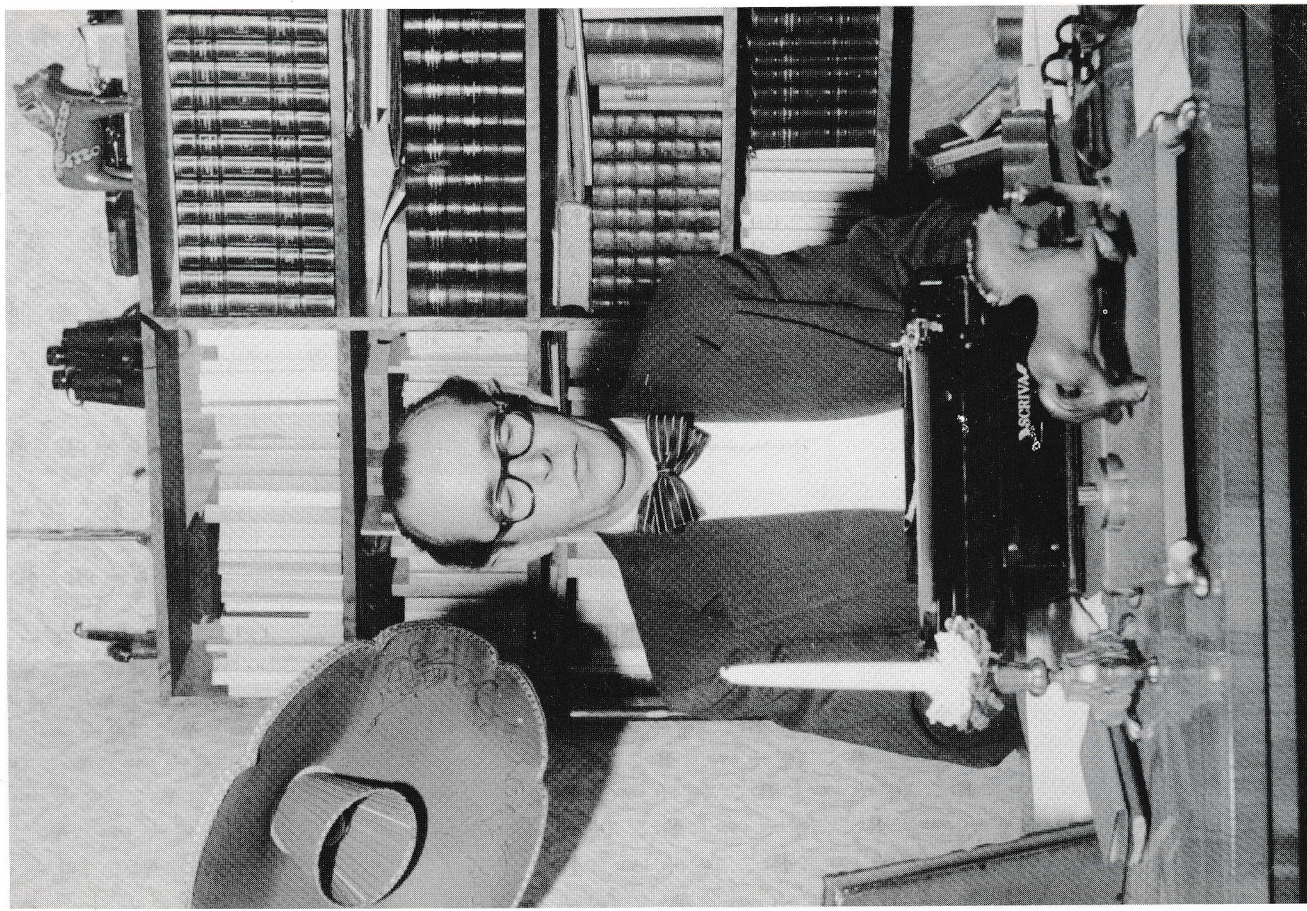
Fredsrorelsen

En svår tid beskrivs också i hans sista roman *Något skymmer vägarna*. Det var hans tredje självbiografiska verk. Romanen behandlar 1920-talet – en epok som har mycket gemensamt med vår tid. Nu, liksom då rustar världen. De ekonomiska systemen förbereder sig på krig.

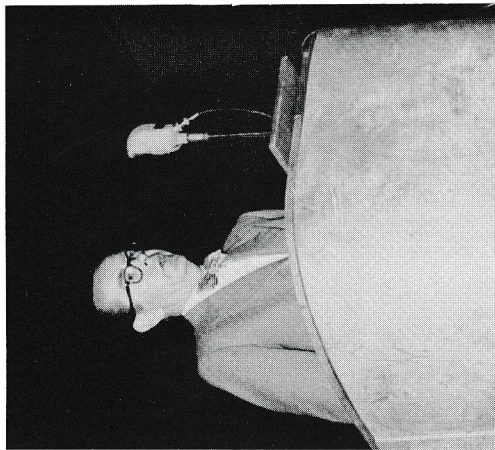
1920-talet var tiden efter första världskriget, före det kommande världskriget, nazismen och innan den första atombomben fälldes. Bokens handling upptar två vänner som väntar på att kallas in till militärjänst. De diskuterar att vägra, men när det är dags väljer den ene ändå att göra sin rekryt, medan hans kamrat vägrar. Vännerna skiljs åt och romanen handlar sedan om deras fortsatta förhållanden. Ämnet känns i högsta grad aktuellt idag. Vid sidan om kapprustningen har en allt bredare fredsrorelse börjat växa fram.

“Jag är rädd...”

Efter en stunds samtal förstod jag att det inte var någon tillfällighet att Folke Fridell med sin visionära livssyn och långa livserfarenhet tog upp just detta ämne i sin sista bok. Att avvärja krigshotet är vår generations största och absolut nödvändiga uppgift. Jag förstod att det var det som Folke Fridell menade när han uppre-

Folke Fridell vid skrivmaskinen. Lagan 1948

Folke Fridell som föredragshållare 1940-50-talen.

pade ett par gånger:

– Vad jag är rädd för ett nytt krig.

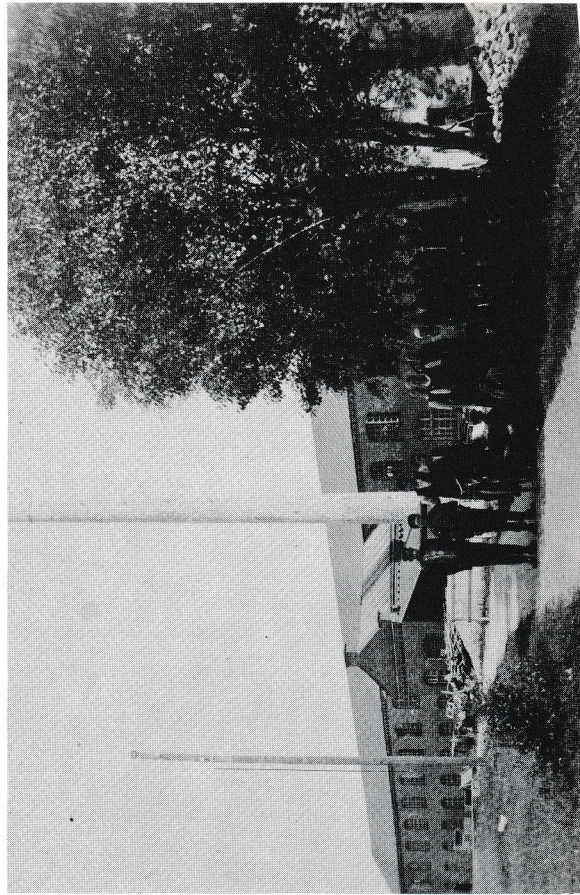
Han påpekade också att den fredsvilja som finns idag inte är något nytt.

– En sådan såg vi redan på 1960-talet när

Vietnamkriget rasade. Men vi lever i ett mycket hårdare samhälle nu. Därför är det svårt att vara optimist.

Titeln *Något skymmer vägarna* är dubbeltydig och syftar också på vår tid. Det är svårt att vara visionär och optimist när så ödesdigra hot skymmer en allt smalare väg till framtiden. •

Smålands Yllefabrik. Lagan 1918.

Utdrag ur

Död mans hand

av Folke Fridell

□ I dessa två kapitel ur boken Död mans hand från 1946 beskriver Folke Fridell hur de lägst ställda arbetarna med det smutsigaste arbetet i själva verket är bland de mest betydelsefulla i den industriella processen. Utan deras insats skulle allt rasa samman.

Arbetarna försöker finna olika flyktvägar ut ur fångenskapen. Men Folke Fridell visar hur fylleriet, erotiken och religionen alla är återvändsgränder. Han pekar på den realistiska vägen, en plågsam insikt utan falska drömmar.

VII

Jag hade rätt. Andra dagen fick jag någorunda vara i fred för gratulanter. Mitt öde var idisslat nästan till leda och man iddes inte mer. Dessutom hade jag alltid varit vad man brukar kalla en god kamrat och löjlet från gårdagen ersattes så smått av medömkan och sympati.

Vi är sex rivare i varje skift. Aderton alltså tillsammans, för rivmaskinerna går i reskift natt och dag. Maskiner är mycket dyrbara tingestar för ägarna och när de

står stilla betalar de sig inte. Därför måste de per dygn mala sönder så där en tvåusen kilo gamla kläder. Vi kunde ha rätt stor makt vi rivare, om inte så många ovidkommande omständigheter gjorde oss maktlösa. Vi utgör inkörsporten till rikedomens paradiset. Vi är de första och på sitt sätt viktigaste. Rev vi inte sönder alla gamla paltor som tusentals lumpsamlare från hela landet drog samman på sina skrangliga dragkärror, så stoppade hela

det geniala maskineriet. Hundratals andra arbetare går och väntar på oss. Läger vi av så står alla där och glor dumt vid sina tomma maskiner. Plysarna som tar hand om det rivna godset efter oss skulle bli utan arbete; kardverkens automater skulle gapa förgäves efter parti; selfaktorena stå stilla i väntan på bobiner; spolmaskinerna fick inga näsk och väveriet inga garnspolar att lägga i de blanka skytlarna. Och så hela vägen över ruggmaskiner, anslagtorkar, skärkronor och sköjldurkar, ända fram till lager och kontor. Ja, ända fram till de feta kupongklipparna i in- och utlandet. Allt och alla inom fabriken är beroende av att aderton rivare sköter sitt arbete ordentligt. Först när vi lagt några skitiga skjortor på matarbordet kan hela det invecklade maskineriet sätta i gång.

Och ändå är vi fullständigt maktlösa. Absolut värdelösa. En menstruationsfärgad fruntimmersbyxa i en lumpbal är ett konkret värde för vår arbetsgivare. Den är engångssköpt och representerar ett visst kapital. Men Rivar-Bohm, som med vämjelse tvingas ta dyrgripen i nypan och lägga den på matarbodet, han är endast ett abstrakt värde för fabriken. Det måste visserligen finnas en rivare vid maskinen, men det är inte alls nödvändigt att det är jag. Det kan vara precis vem som helst som är villig att rota i bacillfyllda kläder, eller som är tvungen till det för att leva. Arbetsköparen kan hyra en arbetare för en dag eller en livstid. Men en bal lump går inte att få hyra. Däri består skillnaden. Därför är också en fruntimmersbyxa mer värd än en rivare.

Ändock talar man bredkäftat om människovärde. Kanske borde vi nöja oss med kalsongvärde så länge. Somliga finge inte så stor käft på det sättet.

Men jag stor och tänker vid min riv-

maskin. Allt är som vanligt igen och jag tänker på hur det ska bli när Augusta kommer hem. Jag darrar i benen. Men det är inte av det myckna tänkandet eller av oro inför mötet med min hustru, utan därför att rivmaskinen rister så golvett darrar. Det är kanske inte så egendomligt att man får underliga tankar när man som jag i snart en mansålder stått och småguppatt på ett grovtimrigt trägolv. Det låter enkelt och nästan småputtrigt hemtrevligt det där gungandet, ungefär som vår barndoms gunghästar, men de som vet hur det är instämmer med mig. Det är rena helvetestortyrer. Det rister inte mycket. Inte så man får svajande gång som en sjöman i land. När alla sex maskinerna är i gång känner man en pirrande och nervös retning i hela kroppen. Den som huggit ved med ett spräckt yxskäft vet ungefär hur det känns.

Vi tänker alltid under arbetet, vi rivare. Det är nödvändigt om man ska hårda ut. Arbetet är så fullständigt fritt från tankearbete att hjärnsubstansen skulle mögla bort annars. Man måste ha något surrogat för den arbetets vedervärdelse som man blir utan. Någon arbetsglädje kan det inte bli tal om för oss. Inte en timma under de tjugioåttio år jag har arbetat inom textilindustrin har jag känt någon arbetsglädje. Jag har för all del varit belåten när jag sett innehållet i lumpbalarna minska; varit tillfreds med att få någorlunda hyggligt gods att riva, men det är ingenting som har med själva arbetsglädjen att göra. Snarare motsatsen. Glädje över att arbetet tar slut.

Och hur ska man kunna glädjas åt att ett helt liv stå och riva smutsiga trasor? Det är att begära för mycket. Det bör räcka till att vi är lojala. Att vi inte blir vansinniga eller lägger dynamit i maskinerna. Att vi i stället håller ut ett helt liv utan att explodera.

Att vi inte vrider halsen av de mänskliga turturduvor som kuttrar om arbetsglädje och förmöjsamhet är en heroism utan motstycke.

Men annars finns det arbetsglädje. Jag har sett den så jag vet det. Jag var en gång med i en samling som gjorde en sällskapsresa till huvudstaden. Min hustru var också med. Bland mycket annat tittade vi på en stor charkuterifabrik. Självt har jag alltid tyckt illa om slakterier så jag hade helst velat slippa, men programmet var upplagt i förväg och ingenting fick falla. Augusta var förtjust när hon gick omkring bland mängden av slaktade grisar och köttstycken. Det var väl de små fläskbitarna på våra egna tallrikar som gjorde att hon njöt av rikedom och mångfalden.

Vi hade en ciceron med oss. En ung pojke med öppet, intelligent utseende. Han var väl ingenjör eller något sådant. Han visste allt om charkuteri och medan han demonstrerade de olika detaljerna strålade hans anlete av entusiasm och glädje.

Det var den verkliga arbetsglädjen.

Men så är det också skillnad på arbeten. Det händer ibland att något sällskap nyfikna kommer till oss. Då skäms jag. Tittar ner på min smutsiga byk och gör mig så liten som möjligt bland damm och lumpbalar. Förresten stannar sällskapen aldrig länge i riveriet. Det dammar på deras fina kläder och luktar för illa. Och vi rivare är belåtna när de gått. Vi tycker inte om offentlighet. Det är djävligt nog ändå.

Men jag hade olycksramater också i den där charkuterifabriken. Alla kunde ju inte gå omkring och demonstrera. Det måste ju arbetas också. Jag såg ett antal kvinnor stå vid ett löpande band och plocka konserverburkar. En del satte på tomma burkar, andra plockade bort fulla. Det var gris-

blodskonserver. Deras ansikten sken inte det minsta av arbetsglädje. Men jag kände igen den plågade blicken. De där kvinnorna begrep ingenting av helheten. De kunde bara sin detalj: flytta konserverburkar. Och det var ingenting att skina upp för inför främmande människor. De gjorde som jag vid min rivmaskin. De skändes för sin egen ynklighet.

I ett meningslöst uttryck av solidaritet viskade jag till en av kvinnorna: – Det är inget att skämmas över. Jag lägger utlitna kläder på löpande band, så jag är inte finare än du.

Kvinnan tittade på mig med oförstående ögon. Augusta tog mig i armen och drog mig med hopen. Hon var rädd jag skulle fläcka ner min fina kostym av allt blodet. Augusta simulerade överklassshoppa för en dag. Och hon njöt av det.

När jag gått vände sig konserverbruksflyterskan till sin kamrat och viskade någonting och pekade på mig. De skrattade. Tro- ligen fick de den uppfattningen att jag hade en skruv lös.

Som sagt, vi tänker, vi rivare. Inte därför att vi är särskilt intelligenta utan därför att vi måste. Men vi tänker så olika och det är det som är felet. Kunde vi tänka någorlunda lika skulle mycket vara annorlunda. Kanske kunde vi då utnyttja något av den faktiska maktställning vi har.

Som nu Larsson, min sidokompis. Han tänker bara på fylla. Alla dagar utom måndagen tänker han på söndagslitern. På måndagen tänker han inte alls - då har han huvudvärk. Baksmälla från söndagsruset. Han lever faktiskt hela veckan på brännvinslitern. Utom på måndagen då han är som ett åskmoln av äckel och ånger. Tisdag och onsdag har huvudvärken gått över och då lever han på minnena av söndagens fest. "vilken djävla hippa, gosse!" Men på

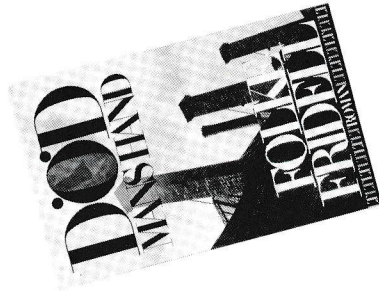
torsdagen har minnet bleknat. I stället rinner längtan upp inom honom. Lördagskvällens florslurva kommer närmare för varje trasa han slänger på rivmaskinen.

Johnson vid min andra sida är ung och fager ännu så länge och hans tankar kretsar evigt kring kvinnan. Inte en utan många. Johnson har inte ens fast bostad. Han ligger hos sina kvinnor och kommer alltid finklädd till jobbet. Allt vad han äger rymms i en portfölj. Johnson är vår sämsta rivare men han klarar sig skapligt ändå för han lever billigt. Mat får han hos sina älskarinnor och det enda han köper är en flaska billigt vin då och då. Johnsons dröm är att bli filmskådespelare.

Jag skulle kunna räkna upp alla aderton rivarna och visa att de alla hade något slag av livssurrogat, någonting att se fram mot

och drömma om. Det fanns en som tippade och spelade på penninglotteriet för vart öre han rev ihop. För honom var riveriet bara en tillfällig olycksplats som han skulle byta ut mot den salighetstillvaro en tolv eller en lotterivinst garanterade. Av oss alla var tipparen nog den enfaldigaste. Annars hade han väl slutat att ödsla sina pengar på så osäkra ting. Men kanske lever han lycklig i sitt trosvissa hopp om rikedom.

Lyckligare däremot var den rivare som tillhörde pingströrelsen. Det hände att han bad högt ibland även under arbetet och vi andra hade roligt åt honom. Han spelade på ett lotteri där högsta vinsten föll ut på vartenda nummer. Tipparen hade ju en svart dag varje vecka, men för pingstvännen var livet bortom livet det väsentliga. I

Folke Fridells klassiska arbetarromaner om fabriksarbetaren Rivar-Bohm kommer i januari i nya utgåvor på LTs förlag.

Död mans hand
Greppet hårdnar

capris per del 115 kr inb

Fakta Fritid Hobby Yrke från LTs förlag

Rivarnas arbetslag i fabriken. Folke Fridell andre från höger. Omkring 1931

hans lotteriprogram skulle nuet vara en jämmerdal, och då passar det utmärkt att stå i en rivlokal. Den höga vinsten skulle komma först när han lagt upp med rivningen för alltid. Den mannen var lycklig i sin tro, och drar han trots allt en nit en gång, så vet han ingenting om tragedien.

Och så var det jag själv, David Bohm. Jag var säkert den olyckligaste av alla för jag hade inget egentligt livssurrogat. Nog hade jag haft drömmar, men rivit sönder dem. Och andra hade hjälp till. Som nu med Augusta och barnet. Det gjorde inte arbetet lättare att stå med sådana tankar malande i huvudet.

På något sätt måste jag göra upp med Augusta. Rättfärdiga mig inför portvaktskärningen och hela byket hemma i kasern. Lägga en ny grund för mitt liv och skapa en ny drömbild att meditera över.

Annars kollapsar man. Toge man riveriet som verklighet, livslång verklighet, då

ginge det nog inte längre. Det vore för fruktansvärt. Och ändå är nakna sanningen den att riveriet för oss är den enda verklighet som finns. Så långt hade jag tänkt, så många lögnslöjor hade jag rivit sönder och därför är jag den olyckligaste av oss alla. Också jag försöker göra arbetets inferno till en tillfällig skentillvaro, men det lyckas bara till hälften. Under alla vackra drömmar ligger sanningens skräck. Jag ser ynkigheten naken och rädsan formar vanskinnestankar.

Så det är livsviktigt för mig att bygga mig nya drömslott att tro på. Det är industriarbetarens stora tragedi, som de lärda vill blunda för och som medelmåttorna flinar åt; det är ropet från den moderna tidens grottekvarnar, som inte kan bli något mäktigt rytande men som finns där ändå för den som är lyhörd för tidens ödesmelo. Det är skriet från miljoner människor i livsnöd även om det når de självbelåtna

som råttors ynkliga pipande. Trots folkhem och rösträtt och höjd levnadsnivå så fortsätter vi råttor att pipa vår ynklighetsång. Vår värdelöshet, vår lättjäktlighet, vår stigande enfald kväver oss till döds bland maskiner och löpande band. Det är vidunderligt att tänka sig en demokrati på ett sådant underlag.

Men jag, David Bohm, är bara en vanlig arbetare och mina funderingar behöver inte tillmätas någon betydelse. Jag är en en underlig varelse i en underlig värld.

XXIX

På kvällen följde jag med David till fabriken. Jag tog natten fast det var det västa skiftet, men det går inte att ha olika skift i samma familj och så ville jag tillsammans med min son.

Den här gången gick jag in i fabriken utan bindlar för ögonen. Nu visste jag att för mig fanns inget annat. Jag dugde endast till rivare. Vadan att hålla till på botten tvingade mig bort från Mellängårdens välmåga tillbaks till rivmaskinen.

Det tog lite tid att återknyta den gamla kontakten med rivargången. Jag hade svikit dem ett tag och höjt mig över deras lumplivskrets. De kände sig besvärade inför mig som kom från landet och friheten. Rivar-Bohm hade druckit mänskliga soldrycker några månader medan de

andra som vanligt hållit till på djupet bland skuggorna. Inte blev det bättre när jag försökte möta dem på halva vägen genom att uttrycka min belåtenhet över att vara tillbaka.

- Här kan väl för fasen ingen trivas!

Vi satt på balarna och drack vårt nattkaffe. Det var Flick-Johnson som yttrat sig och de övriga glodde förnärmat instämmande på mig. De hade rätt. Här gick det inte att trivas, bara vantrivas. Den enda gemenskap vi hade var vantrivselns. I hatet och maktlösheten fann vi varann, ingen annanstans. Och här satt jag solbränd och utvilad och försökte simulera glädje över att vara tillbaks i eländet igen. Då talade jag om sanningen för dem. Att jag kunde ha stannat kvar på landet än en tid, men inte orkade. Att jag måste fortsätta med rivandet därför att jag inte dugde till något annat. Jag var inte glad för detta; rädd i stället, förbannat rädd för min egen ynklighet. Att jag hörde ihop med dem och fabriken därför att jag förlorat min fria vilja under alla dessa år, att jag sökte mig tillbaka därför att eländet krävde fortsatt elände.

Då förstod de mig bättre och släppte mig innanför gemenskapen.

- Det kan inte gå på det här sättet hur länge som helst.

Det är David som liksom avslutar min bekännelse med de orden. Han kunde precis lika gärna citerat gamle Fyll-Larsson och sagt att man måste vara med och dela och bestämma. Han menade i alla fall det samma hur han än uttryckte sig. Det blir så när man resonerat sig fram till bottenläget. Förresten hade han rätt, David, och jag var belåten över att just han sagt de orden.

Det kan inte gå på det här sättet, inte hur länge som helst. Men de på toppen vill inte förstå det; kanske de inte kan heller.

Kanske fordras det erfarenhet, livslång praktisk erfarenhet för att förstå detta. Vore det bara frågan om några tusen rivare i hela världen så ginge det väl an, för samhället, för framtiden, men inte för oss. Men det finns de som har det värre än vi och som är fler än vi. Och det finns många miljoner som kanske har det något bättre än vi men inte så mycket att det kan bromsa glidet mot avgrunden.

När vi resonerat oss ner till vårt eländes botten så tycker vi det är så enkelt att begripa att alla måste hjälpa till att skapa en annan grund för vårt samhälle.

Maskinen har gett världen så mycket; också vi i gråa uniformerade betjäntlivréer har fått en del: ordnad arbetstid, högre betalning, humanare behandling, rostfria tvätthoar, duschrum, klädkåp med luftventilering, musik. Men det är bara den ena sidan. På den andra finns inte bara Hiroshima och Nagasaki - då ginge det väl an. Atomutplåning går i linje med maskinkultens väsen, dess dyrkan av precisionens och hastighetens. Och så är den så förbannat demokratisk; den tar inga hänsyn till taxeringskalendern. Men baksidan har något annat också. Kvävningsskörden, som inte släpper strupprep-pet från det ögonblick vi drar på oss de grå uniformerna, tills vi dör sotsängsdöden på våra kaloririka pensionsinrättningar. Detta, att dö kvävningsskörden varenda minut, varenda dag ett helt långt liv är värre öde än det Nagasaki-japsen fick. Det är värre att leva dödsdömd än att dö efter att ha trott sig leva.

Det är nog ingen som vill oss illa. Det blir bara så i alla fall. De flesta vill oss väl. Men likgiltigheten inför vårt verkliga dilemma tränger oss längre ner. Det blir till ett maskintidens gungfly och när vi som redan är halvdrunknade rör oss, för det gör

vi så sant liv är rörelse, så går ingen säker för sugningarna underifrån.

Det värsta är att vi blir fler och fler där nere. Maskintiden tränger ut allt större antal i träsket. De på topparna blir allt färre; de självtändiga och tänkande existenserna minskas och de ovärderade dyngmänniskorna blir fler. Men vi är inte bara ovärderade kuggar, inte endast handelsvaror i ägarnas och experternas journaler. Vi är också livsoduglingar som endast kan fungera under slavkedjornas rassel.

Så var det med mig, David Bohm, när jag tvingades åter till fabriken därför att jag inte orkade leva ett naturligt liv. Som det är för mig är det för de flesta i dag och nästan alla i morgon. Vi blir kuggar alla till slut. Yrkens försvinner och automaterna träder till. Vi är automatiserade och det ginge väl an om vi vore bara automater. Men vi är människor också och det är där livstragiken sätter in. Antingen måste man vara automat eller också människa. Än är det väl bara enstaka maskinslavar som förlorar kontrollen över sitt mänskliga förnuft, men det blir ständigt fler och när vi blir många nog kommer jorden att rämna.

Visst finns det frihet i vår värld. Jag kunde ha gått hem till Mellangården igen redan då den där stadspoiken sparkade mig i skrevet eller efter det rivarna tjuvat ner mina könsorgan. Augusta kunde struntat i dygden och sålt sig dyrt på gatan och lagt undan pengar. Ingenting hade hindrat henne från att bli en fin dam med tiden. Kanske hade mina egna förståndsgåvor räckt till för att göra mig till en betydelsefull människa. Fyll-Larsson kunde sagt upp sin plats som rivare och gett sig ut på sjön som han drömde om innan rivtaggarna tog hans fingrar och gjorde honom omöjlig som godtemplare.

Flick-Johnson kanske kunnat bli skådespelare om han orkat göra sig fri från sitt abnorma sexualliv.

Så än finns det frihet för individen. Än kan en skomakare bli statsminister och en flottare upptäcka nya stjärnor. Men denna frihet är inte för oss; inte för oss alla. Vad tjänade det till om jag brutit mig loss när maskintiden ändå bara tvingat en annan människa att stå och rista sönder på rivariets plankgolv. Om Augusta valt gatan i stället för Rivar-Bohm så hade jag väl hittat en annan hustru att dela mitt elände med. Sanningen om friheten är inte så vacker som man vill göra gällande. Den kan vinnas endast på andras bekostnad. Maskinalderna måste ha villiga slavar som handlar på kommando.

Visst är det härligt med individuell frihet, men om den ständigt ska vinnas på bekostnad av andras frihet, så är den ingenting för oss som redan är kedjade. Det är så svårt för slaven att ha frihetsbegär. Man har sagt oss att det oberäknliga är det stora. Att överaskningarna driver utvecklingen framåt. De stora männen kan komma från vilket håll som helst. Från vilket land, vilken stad, vilken ras, vilken samhällsställning som helst.

Jag, Rivar-Bohm, säger att det där pratet är mest lögn och riktig lögn när det gäller oss kedjeslavar. De stora andarna må komma från vilket håll som helst. Från oss kommer de inte, så mycket är säkert. Inte från oss dyngmänniskor. Vi är dömda. Vår smärta, vår längtan efter frihet och människovärde tar man inte på allvar. Vi är länkade vid maskinen och vårt desperata ryckande utlöser bara beklaganden över vår otacksamhet "Ni har det ju så bra", säger man uppe på livstopparna. "Och bättre ska ni få det."

Så vrider man på lite mer högtalarmusik

i matsalarna, ger oss en extradusch eller tio minuters gymnastik.

För oss skitmäniskor står inte livets dörrar öppna; det är inte för oss. Vi kan aldrig bli några stora människor. Man vill inte förstå att vi också har kallelser; att vi brinner av behov att bära fram de livsvärden vi funnit. Oss tillåter man inte ens att leta efter någonting. Vi tillåtas endast att rota bland mögliga trasor, och dem kan man inte bära fram. Oss vill man ha i skymundan, gömda i kulturens skräpkammarmörker. Bakom nerdragna rullgardiner ska vi hålla maskineriet i gång. Än är det bara underliga funderingar hos Rivar-Bohm den första natten vid rivmaskinen efter Mellangårdsvistelsen. Men det finns andra rivare vid andra maskiner i andra länder, och det finns hundra miljoner maskinslavar som redan är nere i dyn på samma sätt som jag. Och det finns andra miljoner som är på väg. Och alla dessa tänker samma tankar därför att de tvingas till det. På olika tungomål kommer de förr eller senare fram till den botten grund där det inte längre finns några alternativ, bara visshet. Där bakom står Fyll-Larssons ord: *Man måste vara med och dela och bestämma.*

Det är lördag eftermiddag. David och jag är fria från klockan sex och vi har sovit några timmar men blev väckta av Fyll-Larsson, som kom på besök. Han är absolutist nu igen för ålderdomshemmet tillåter inga djävla hippor! Prydlig och ren är han också, men han trivs inte. Han bara pratar om hur roligt vi hade det under hans rivartid. David ser lite förundrad ut för Larsson var alltid en av de mest missnöjda. Men jag förstår bättre. Lasse är gammal rivare. Han har de där osynliga bojorna på sig som drev mig från Mellangården. Hans livsförmåga är kvar

bland lumpbalarna och då blir det svårt att leva även på ålderdomshemmet. Johnson kommer också. Han vill låna pengar av oss till kvällens fest. Egentligen har Johnson svikit våra förväntningar, för han har börjat sällskapa med vår avföringsfröken och ska resa bort till en annan stad med henne. Han har beställt bord på stadshotellet där och är klädd i hyrd smoking. Flick-Johnson ska spela herreman för

en natt. Han har kvar sina drömmar mellan äckelstunderna. Och jag förstår honom också. Han får sina pengar och går. Men David är kvar. Han sitter tyst och lugn som ett löfte för framtiden. Och Urban slog flyttfågeln på käften. De unga är inte riktigt så lätta att forma. De ser klarare än vi. Kanske behöver de inga drömmar. Bara visshet. ●

Folke gör honnör. Folke Fridell med arbetskamraterna. Lagan 1918.

Strindberg och arbetarrörelsen

av Folke Fridell

Till åldrandets fåtaliga förtjänster hör att man minns. Inte bättre men längre bakåt. Minnesbilderna förtydligas och skärps i takt med avståndet.

Tidsmässigt borde jag minnas August Strindberg medan han ännu levde, men det gör jag inte. Strindberg dog 1912 och han blev ett begrepp för mig från själva dödsdagen. Då var jag åtta år och jag kommer ihåg honom just för att han dog. Därför att det var August Strindberg som dog.

För att det ska bli mening i det följande är det nog nödvändigt med en tids- och miljöbestämning; en tillbakablick på omvärlden som jag själv upplevde den i början av detta sekel.

Naturligtvis är det då stor risk för efterrationalisering och samtidigt blir det svårt att undvika en personlig fokusering, som kan verka pretentiös i överkant och som jag själv finner en smula obehaglig. Ändå tror jag att tillbakablicken är nödvändig för fortsättningen.

Min omvärld var en liten småländsk socken 1912. Bebodd och regerad av bönder och bönders värderingar. Plus några ofrånkomliga hantverkare i dessa bönders tjänst: snickare, skomakare, skräddare o.s.v.

Skräddaren var min far. Status och män-

niskovärde mättes i areal och antal kreatur. Hemma hade vi bara en get. I skolan blev det ofta ett tomrum runt mig för getlukstens skull – ungefär som det blev för Johan i Strindbergs Tjänstekvinnans son när han kom till sin skola i Stockholm inför smorlädersstövlar.

Tomrum kan vara smärtsamma – där finns en likhet i det som annars kan vara olika. Hemma i min by var det bara de rikaste böndernas barn som kom till skolan i smorlädersskor. Vi andra hade bara färska ankelsår efter trätofflorna att stoltsera med.

Ungefär samtidigt med Strindbergs död tämjdes ett vattenfall i byn och en liten fabrik startade. Några år tidigare hade järnvägen dragits fram. Rallarna kom med lättinne, brännvin och dynamit och ställde all hävdvunnen och tungsint ordning på huvudet några år, men så försvann de igen; lämnade kvar en stins som fick en hedersplats i kretsen kring prästen och de förmögna bönderna, och en banvakt som kom norr ifrån och hade Strindberg i bagaget och socialismens evangelium i parti- och fackföreningsbok. Men kanske allra mest i sinnet. Annars blev nästan allt vid det gamla, tills fabriken satte i gång och vi som var jord- och kreaturslösa började arbeta där.

Far och mor 1924.

Byn blev då kluven i två hälfter befolkad av olika sorters människor, och någonsans i den klyftan växte jag upp. Vad jag tänkte och kände då var till en början mest banvaktens fel eller förtjänst. Den tiden sprang jag runt i byn och sålde Saxons Säningsmannen, och en kort tid inbillade jag mig på fullt allvar att jag med denna verksamhet gav mitt bidrag till att rädda mänskligheten.

Före fabriken och banvakten var vår by ett eller ett par årtionden efter storstäder och industricentra. På det hållet fanns sedan rätt länge borgerlighet och socialism; hos oss fanns bara höger- och vänstermän. De senare var i ynklig minoritet och betraktades med misstro. Min far var vänsterman, men vad detta egentligen innebar har jag aldrig lyckats reda ut. Vi gick aldrig i kyrkan och vi läste böcker. Ett tag trodde jag att detta var skillnaden.

Kanske var det i stället att vi var egen-domslösa.

Saxon var fredsvän, vegetarian och internationalist och byn räknade också in honom bland vänstermännen. Men jag minns inte ett ord om August Strindberg i Säningsmannen från den tiden.

Det var min mor som på kvällar och nätter - hon var sömmerska på dagarna - läste ut ett litet sockenbibliotek högt för oss ungar. Det var för det mesta jag som hämtade och lämnade hem böckerna, och jag är nästan säker på att Strindberg den tiden inte var representerad på sockenbiblioteket.

Mor läste Emeli Flygare-Carlén (hon var några år bosatt i min hemstad på den tiden), Topelius, Runeberg och Bertha von Suttner. Fältskärns berättelser och Ned med vapnen är de böcker jag minns bäst.

Banvakten blev min vän fast jag bara var en snorvalp och han en allvarlig och medelålders man. Också han läste högt för mig och lånade mig böcker när jag kunde läsa själv.

Inte förrän Strindberg dött började jag förstå att hans böcker var kända i byn - åtminstone av någon eller några. När han dog och - som skvallret berättade - omvände sig på dödsbädden, då först upptäckte jag Strindberg.

Min by var anti-Strindbergsk. Han hade haft fel hela tiden och i alla sina böcker. Nu när han dog fick plötsligt alla hans belackare rätt. Tidigare hade han varit farlig för alla rättrogna med alla sina villosläror. Efter sin död blev han ett verksamt slagträ.

-Tänk att också han... också Strindberg... Så sa många och nästan alla hade ingenting läst utan byggde sin fördomelse på hörsägen och skvaller. Också jag dömdes. Jag tyckte det var fel att först och under många år skriva en massa böcker och sen ångra alltihop i sista stund.

Också jag blev en liten aningslös anti-strindbergare och det tog många år innan jag vågade eller ville läsa hans böcker.

Fem år efter Strindbergs bortgång började jag mitt arbete i fabriken. Då slutade jag också både med att läsa och sälja Säningsmannen. Jag var vuxen, så pass som en trettonårig barnunge kan vara det, och skulle försörja mig själv. Då fanns det inte tid eller plats för läsning.

Under tre öppnade jag inte en bok. Så kom jag in i arbetarrörelsen och då ställdes plötsligt helt andra fordringar på en ung människa. Fram till dess hade jag betraktat min tid på fabriken som ett tillfälligt olycksöde; en tid som i värsta fall skulle vara ett eller två år. Sen skulle jag byta arbete, bli bodbetjänt, bank-

tjänsteman eller tecknare. Så där drömer väl de flesta som har ett underbetalt, smutsigt och föraktat arbete.

I och med arbetarrörelsen fick dessa drömmar en annan vinkling. Det gällde inte längre att göra sig fri en och en utan alla tillsammans. Det var inte fråga om att byta jobb utan stanna kvar och befria arbetet från dess konstlade förmedling.

Då gällde det helt plötsligt solidaritet och kunskap och böckerna kom på nytt in i bilden. Allt det där skedde inte utan motstånd. Jag hade byns konservatism att bekämpa också inom mig själv och fick hoppa som en råbock över ett par decennier. Utan att ha läst en rad eller ens hört talas om Marx visste jag om sanningen i att ekonomiska system och produktionsformer präglar människorna. Det var ingen teoretisk visshet utan en erfarenhetsmässig: en sanning som jag upplevde in på bara kroppen.

Det blev mest broschyremas tid några år. Jag läste hundratals små häften och sålde dem samtidigt så gott det gick. Det var bara så att jag aldrig riktigt orkade leva upp till de ideal som broschyernas författare fordrade. Jag kände mig som en usel socialist och plågades av detta.

Så kom av en händelse Dostojevskij i min väg med Bröderna Karamasov. För den bokens skull slutade jag på matsället och levde på kaffe och bröd, men det var det värt. Bröderna Karamasov hjälpte mig över en besvärlig period. Det enda som förargade mig hos Dostojevskij var de många franska orden, men ett lexikon och en svensk-fransk ordbok hjälpte mig mådosamt igenom.

I och med arbetarrörelsen kom också Strindberg tillbaka och pockade på uppmärksamhet. Ungefär som ungdomen har sina idoler i dag så hade jag mina då i

början av tjugotalet. Arbetsrörelsen den tiden kunde uppvisa en brokig samling av självlärd kvinnor och män, som samtidigt var förvånansvärt kunniga på skönlitteraturens område. Kata Dahlström, Fabian Månsson, Fredrik Ström, pastor Spak, Hinke Berggren och många andra. Hinke hörde jag förresten hålla en litterär föreläsning.

Nästan alla talade mer eller mindre om Strindberg. Men jag lyssnade inte; jag förhärade mig och valde min läsning bland de andra som nämndes: Hugo, Zola, Flammarion o.a.

Egentligen var det mer en slump än ett medvetet val. Dåtiden ungdom som inte hörde överklassen till fick ta vad som bjöds ut i billighetsserierna. Jag har alltid avundats de som fått läsa efter ett visst system eller någon sorts läroplan. Själv har jag genom hela mitt liv läst huller om buller och utan något system alls. Så här långt efteråt har jag förstått att själva bristen på metodik också kan ha sina fördelar.

Det var förresten inte så dåliga val som billighetsförlagen erbjöd; jämte de ovan nämnda fanns Hall Caine, Honoré de Balzac, Anatole France och Gustave Flaubert, som man kunde köpa inbundna för några kronor.

Dessutom började Axel Holmströms förlag att ge ut Upton Sinclairs första böcker och något senare också B. Traven. Det är överraskande men också symptomatiskt att särskilt Travens böcker läses med ett nytt intresse av dagens ungdom.

Peter Krapotkins Inbördes hjälp var den bok som vid sidan om Dostojevskijs Bröderna Karamasov hade den största betydelsen för mig, även om de båda var mycket olika. Tidigare hade jag också läst det mesta av Leo Tolstoj och gripits av hans spartanska livssyn.

Folke Fridell på 1950-talet.

topplöner. Arbetslösa kamrater drog i

massor utmed landsvägarna och köerna utanför fabriksportarna var långa och tåliga. Ryssarna hade gjort sin revolution, Röda fackföreningsinternationalen var nybildad, och även i min by väntade några av oss på stora händelser både här hemma och ute i världen. Det tycktes som om också vi ute i periferin äntligen lyckats hinna i fatt utvecklingen.

Vid min första läsning av Röda rummet tyckte jag mig få bekräftelse på att byns dom över Strindberg var rättvis. I övrigt

verkade miljön och konflikterna främmande och karikerade. Dessutom begrep jag långt ifrån allt och slutligen tyckte jag - må alla strindbergska entusiaster förlåta mig - att Röda rummet bitvis var mycket dåligt skrivet.

Nu efteråt kan jag förstå att det var mindre fel på Röda rummet och mer på mig själv, men då kände jag mig mycket besviken. Avsnittet i slutet med omskrivningen av katekesens budord ställde jag i relation till "omvändelsen", och då tyckte jag att belackarna hade rätt.

Det enda i Röda rummet som jag kunde mobilisera ett större intresse för vid första läsningen var kapitlet där den radikala snickaren ger sin svidande åttuhundra år på kvinnorna Falk och Homan kommer på besök. Den sortens falska barnhärtighet var lätt igenkännlig också i den miljö där jag växt upp.

Jag hade då bakom mig en rad av år inom arbetarrörelsen och hade ett visst mått av kunskap om socialismen och dess ekonomiska teorier. Inte så mycket teoretiskt inlärd, men desto mer självupplevd i en hård verklighet.

Räknar man med min miljö, min oförmåga att förstå storstadens livsvillkor samt de stora luckorna i mitt vetande, så är det inte svårt att förstå min reserverade hållning ifråga om Röda rummet.

Omedvetet låg förstås också byns allmänna fientlighet mot Strindberg som jag inte lyckats helt befria mig ifrån någonstans i en dunkel bakgrund. Jag var fortfarande en liten antistrindbergare även om jag försökte förneka det.

Det blev mycket annorlunda när jag läste Tjänstekvinnans son. Trots att tidsbild och miljö också där var mycket olik min, så blev den boken en överraskande och stor upplevelse.

Bäst tyckte jag om första delen där Johan ännu var ett barn. Det var mycket jag kände igen av egen erfarenhet. Klart är att det också fanns stora olikheter.

Om Tjänstekvinnans som växt upp i min miljö så hade han tillhört överklassen. Och mer än det, egentligen. Visst fanns det väl enstaka bönder i min by som hade piga och dräng, men någon dalkulla bland tjänstefolket hörde jag aldrig talas om.

Dessutom tyckte jag illa om Strindbergs ofta återkommande glirningar åt modern som "försörd uppkomling", stammande

från slavklassen. Slavblodet, som också Johan hade bekymmer med, tyckte jag var ett osolidiskt uttryck, som blev till motivation för felaktiga handlingar.

Att skylla över sina fel med hänvisning till en tidigare underdånighet och slavställning tyckte jag var ungefär det samma som att bekänna sin egen underlägsenhet.

Var det någon visshet jag nått fram till under mina många grå år i ett smutsigt och underbetalt men samhällsnyttigt arbete, så var det just motsatsen. Jag var i underläge, det är sant. Jag var på botten, men kände mig aldrig underlägsen. Det var min enda styrka och den var alldeles nödvändig.

I Tjänstekvinnans son kände jag direkt igen mig själv i ett par episoder. Förutom det där med tomrummet, smorläders stövlarna och getlukten, som jag tidigare omnämnt, så var det historien med sakra-menten. Johan åter oblater hos sin inackorderingsfamilj och förlorar tron på dess undergörande betydelse. Han befinner sig i dödens närhet och mister rädslo och respekt.

Precis så var det för mig en gång. Jag bodde nära kyrkogården och mina enda lekkamrater var klockarens båda pojkar.

Dödgrävare var ett mer använt namn på den tiden när en kyrkovaktmästare syslade med lite av varje. (Han vaccinerade mig och alla andra ungar mot kopporna). Klockarens fru bakade oblater och vi pojkar fick äta så mycket vi ville. Det var svårt att se någonting överjordiskt i den ceremonin efteråt. Vi drack av kyrkvinet också i all hemlighet och fyllde på med vanligt vatten för att inte bli upptäckta.

Kyrkogården var vår lekplats och när klockaren grävde nya gravar hittade vi allehanda rester att leka med.

Vad som främst tilltalade mig vid en

första läsning av Tjänstekvinnans son var Strindbergs hänsynslösa uppriktighet: villigheten att avslöja sig själv är nästan obarmhärtig i den boken. Jag tror att han skrev åtminstone tidvis i något slags rus, där själva skrivandet överrumplade honom med en sanningslidelse över det normala. I ensamhet och tillsammans med penna och papper tog han inte hänsyn till någonting annat än diktarens krav på uppriktighet.

Strindberg hade ett diktarbehov att gå till grunden utan hänsyn till andra, men också utan misskund med sig själv. Kanske kan många av de tvära kastningarna i det strindbergska författarskapet förklaras med att han skrev i ett febrigt, affekterat tillstånd, och att detta någon gång kom i ett slags motsatsförhållande mot hans egentliga karaktärsdrag.

Den bedömningen är vad jag kan tänka mig nu i dag som pensionär och efter att i många år ha läst och läst om Strindberg. Det har gått många år nu sedan det där att läsa eller inte läsa Strindberg var ett problem för mig. Åtskilligt har väl också klar- nat genom åren. Det rykte jag som ton- åring tvingades lyssna till och som jag då uppfattade som skrämmande har bleknat eller fått andra proportioner.

Felet var att jag åren efter Strindbergs död byggde min uppfattning på hörsägen och en förklarlig oförmåga att iakttä tidskillnader och sammanhang.

Till en början inbillade jag mig att Strindberg i hela sitt liv bullrade mot religionen, hädade och förbannade, för att till alla sist förneka allt han skrivit. Betvingar man ryktet och i stället söker sig till källorna så möter vi en Strindberg som de troende i isolerade citat kan använda sig av genom nästan hela hans produktion. För de religiösa är Strindberg

fortfarande och åtminstone bitvis en kämpe för religionen; för tvivlarna är han en tidlös Tomas och för "elitänkarna" är han titanen i en ond värld.

Det finns förstås också en enighet kring Strindberg, eller åtminstone en kompakt majoritet: han var en genial författare som fortfarande är aktuell och som kommer att förbli läst och omstridd.

Hur betydande August Strindberg egentligen var som författare upptäckte jag först när jag hade kommit fram till En dåres försvarstal. Den boken har många tyckt om och tyckt väldigt olika. Så gjorde förresten också författaren själv tidvis. Och säkert kan man ha centrala invändningar att göra, inte minst så här långt efteråt, men för mig har En dåres försvarstal än i dag kvar en upptäckarlyster, som bara förtäts vid en omläsning. I den boken upptäckte jag för första gången Strindbergs stil- och språkkänsla; hans grundlighet och hans kunskaps gigantiska bredd.

Och ändå lär väl just den boken inte sprida mycket ljus över den idag intressanta frågeställningen, som jag tror många söker efter svar på: Hur ställer sig dagens radikaler till Strindberg. Vad kan han eller kommer han att betyda för de ungdomar som i nuet söker socialistiska alternativ till det sjuka samhälle vi lever i?

Själv kan jag inte svara på den frågan. Jag är för gammal och om man försöker svara på andras vägnar så blir det nästan alltid snett. Särskilt när gapet spänner över några generationer.

Av bl.a. den anledningen ska jag inskränka mig till att redovisa några egna små funderingar, och jag vet inget bättre sätt än att hänvisa till Strindbergs egen uppmärksamhet i Tjänstekvinnans son. Den boken var ett försök till bokslut - den

Folke Fridell sitter på kamratens axlar utanför fabriken 1918. Han är 14 år.

spände ju också över många år av Strindbergs liv - i varje fall var det ett av bokens huvudsyften. Här uppmanar han själv sina läsare att sortera skärvorna och ställer samtidigt frågan: Är de (böckerna) giltiga mer än 5 eller 10 år?

Om man räknar från Strindbergs död 1912 så har de fem eller tio åren, som författaren tydligen själv räknade som en lämplig giltighetstid, utökats till över sextio år. Och mer än så egentligen, för många av de än i dag väsentliga böckerna skrevs långt tidigare. Och ska man bedöma giltighetsgraden efter det intresse för Strindberg som sena tider uppvisar, så är hans aktualitet större än någonsin.

Hur aktuell Strindberg är eller kan bli för ungdomen av i dag eller i morgon kan jag

inte sja om; det borde väl om något vara en läcker uppgift för den nya litteraturforskningen. Själv kan jag inte gå in på någon kylig analys utan bara redovisa rent personliga tycken, som kanske har mycket lite med forskning att göra och desto mer med känslöstämningar.

En sak tror jag mig dock veta tämligen säkert: den ungdom som i dag upptäcker Strindberg behöver inte beträda de räddhågade och miljöbetingade slinger vägar som jag fick vandra på en gång. Och sett på det sättet har tiden också lite grann hunnit i fatt Strindbergs djärvaste programförklaringar och revolutionära utopier.

Strindbergs sammanfattning i Tjänstekvinnans son där han siade om en framtida

utveckling hör i mycket framtiden till också i denna senna timme. Och ungdomen hör också till framtiden.

Stå upp du, tvivlare, slå spelet i kras, här duger ej längre på vers att leka, och när de knotiga påkar dras då får du ej mera tveka!

Och slår du blindvis, och slår i sten så om igen tills du träffar målet, och hugger du dig i ditt eget ben, så är det ej mer än du tålet.

Det citatet ur Sömngångsmåttar bevarar en situationsaktualitet in i våra dagar och in i framtiden.

När Strindberg skrev sina våldsamt kritiska och än idag oöverträffade ironier i Det nya riket ansåg hans samtid att utveckling består i att lära det onyttiga, och att bildning är att kunna vad andra inte kunna. Den tiden kunde en person som visste när Karl XIII dog inte låta sina barn leka med de barn vars föräldrar inte visste när Karl XIII dog.

Det mesta som har skett sen dess är - om man ser i stort - att Karl XIII fallit i glömska. Annars har vi kvar mycket av det kastväsen, den skråmentalitet, den uppspaltnings av människorna i föraktade och oföraktade, som Strindberg gisslar i Det nya riket.

Samlar man ihop skärvorna så som Strindberg själv föreslog, så kan man nog också i morgon betrakta mycket i hans böcker som den sorts utopier utan vilka framtiden inte är möjlig. Strindberg var skarpögdare och såg längre än de flesta, hans synskärpa uppenbarade bilder som inte hans samtida kunde se, och när dåtiden konfronterades med detta nya så irriterades de i sina vanda cirklar. Många var och blev aldrig mer än söndagsradikaler, och när Strindberg sökte sig ut i vardagen uppstod slitningar och komplikationer.

Betraktar man frihet åt alla som ett söndagsnöje så blir det besvärligt om det ställs andra krav. ●

Folke Fridell faktaruta

- 1904 Föds i Lagan, Småland.
1917 Börjar arbeta på SmålandsVle-fabrik.
1946 Slutar arbetet på fabriken och blir författare.
1947-1984 Bosatt i Lagan och Ljungby.
1985 Avlider i Ljungby.

Böcker

- Tack för mig – grottekvam. 1949.
Död mans hand. 1946.
Greppet hårdnar. 1948.
Syndfull skapelse. 1948.
Av egen kraft. 1949.
Bekännelse. 1949.
Hoppijerka. 1950.
Något måste gro. 1952.
Peter. 1953.
Jungfrun i det grå. 1954.
Bjälken i ditt öga. 1955.
Bönsöndag. 1956.
Kerstin. 1957.
Äldst i världen. 1959.
Brita tar befälet. 1959.
Stenansiktet. 1962.
Dag som ovan. 1964.
Natfjäril. 1966.
Bokens vecka. Minnen och episoder. 1967.
Återblick och framtidssyn. 1970.
Nedlagd by. 1980.
Nederlaget och andra noveller. 1981.
Svens väg. (LL-Dag som ovan). 1984.
Något skymmer vägarna. 1984.

Broschyrer

- Vad tiden kräver. Appell till skogsindustriens arbetare. 1936.

- Diktaturen – en febersjukdom. 1943.
Är "rätten till arbete" nog? 1944.
Industriell demokrati. 1946.
Kooperationen och den industriella demokratin. 1947.
Nya mål för arbetardikten. 1948.
Människan och maskinkulturen. 1949.
Ungdomen och framtiden. 1952.

Teaterpjäser med

- Växjöensemblen
Nedlagd by. 1971.
Av egen kraft. 1972.

Radiopjäser

- Syndfull skapelse. 1951.
Bergspredikan. 1956.
Sista resan. 1956.
Den otacksamme. 1959.
Detta måste du lova. 1960.
En fri man. 1960.
Den enes bröd. 1961.
Födelsedagen. 1961.
Gruvan. 1963.

Artiklar

- Arbetarna och proletärdikten. FiB 1947:20. (Även i Återblick och framtidssyn.)
Att skriva om ingenting. AvB 1948 s 836-840. Arbetaren 1953:24/12. (Även i Återblick och framtidssyn.)
Något om grottekvamar. FiB 1954: 9.
Socialreportagen och sannolikheten. Folklig kultur 1957:9.
Min mening om socialismen. Arbetaren 1960:17.
En färd mot minnen. Lärartidningen 1961:46.

- Dikt som social kritik. Sociala meddelanden 1963 s 510.
Stolta proklamationer – nej, revolutionär ödmjukhet. Arbetaren 1958:8-14 /10.

- Mina vägar till boken. Arbetaren 1963:51-52.

- Perspektiv på Rivar-Bohm. Arbetarkalendern 1963.

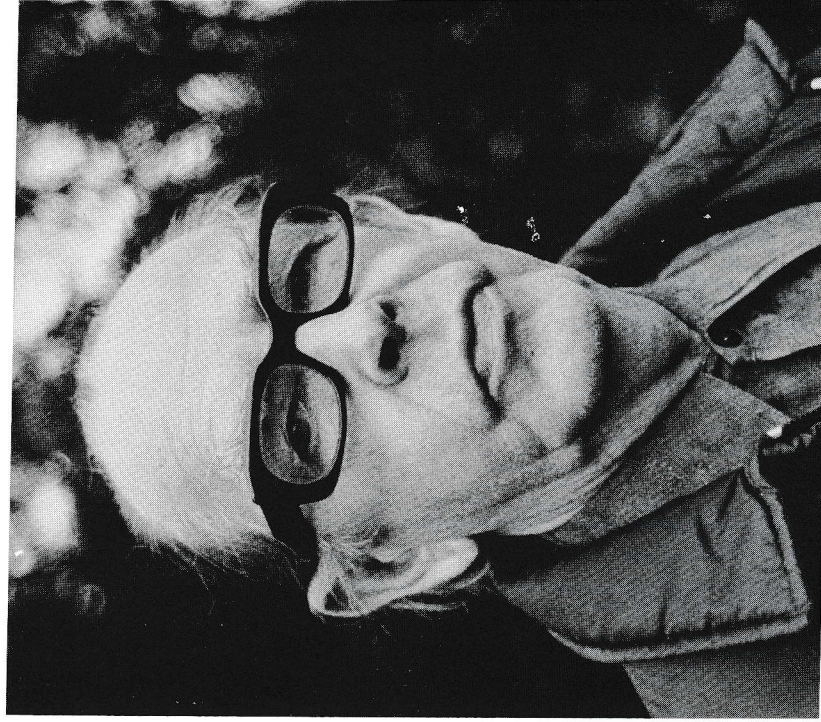
- En snabbfärd mot minnena. Sep.tryck ur Hyllén-Cavallius årsbok 1950. 1951.
Nu skrattar man inte åt Rivar-Bohm.

- Arbetaren 1970:9.

- Skrattet som tystnat. OoB 1970:3.
Arbetets mening. Arbetaren 1976: 4/6.

Litteraturhänvisning

- För en utförligare redovisning av Folke Fridells artiklar i Arbetare-Kuriren 1932-1935 och i Arbetaren 1938-1944 och 1946-1948 rekommenderas Rolf Bloms doktorsavhandling Folke Fridell, proletärdiktare. 1948.

Folke Fridell i Ljungby på 1980-talet.

Nyutgåva

Av egen kraft

av Folke Fridell

Linoleumsnitt Sven Ljungberg

FOLKE FRIDELL

AV EGEN
KRAFT

"Det bästa var ändå att man inte var ensam.....
Då först hade det varit riktigt svårt.
Alla stod i samma läge, alla går vi samma väg. Annars hade det varit outhärdligt".

Den gamle kooperativ pionjären Kurt Sjögren sitter på ålderdomshemmet och tänker tillbaka och tänker på samtiden - kampen för den lilla konsumentrörelsen i byn, den kooperativa rörelsens framväxt till en kraft i samhället och första gången han var på kongress i Stockholm..

Folke Fridells bok "Av egen kraft" är lika aktuell för kooperativ utveckling idag, som den var när den kom ut för 40 år sedan. Nya kooperativ växer fram med sina pionjärer och möter samma slags hinder, problem och glädjeämnen.

Kooperativa institutet gör därför en nytryckning av boken som ett komplement till de fackböcker om kooperativ som institutet ger ut.

Av egen kraft som kostar 105,-, kan beställas genom Brevskolan, Box 420 53, 126 12 Stockholm, tel. 08/744 25 00 eller

Kooperativa institutet, Box 152 00, 104 65 Stockholm, tel. 08/743 39 51.
Best. nr. 94 - 187.

□ På beställning av Svenska Riksteaterns Vårjensembles skapade Folke Fridell två pjäser, *Nedlagd by* 1971 och *Av egen kraft* 1972, som tog upp en diskussion om livsvillkoren för glesbygdens folk. Teatern turnerade runt om i Småland, Öland och Blekinge med ca 40 föreställningar.

Sångerna har tonsatts av Staffan Göthe och linoleumsnittet till scenografin gjordes av konstnären Sven Ljungberg. Regissör var Finn Poulsen.

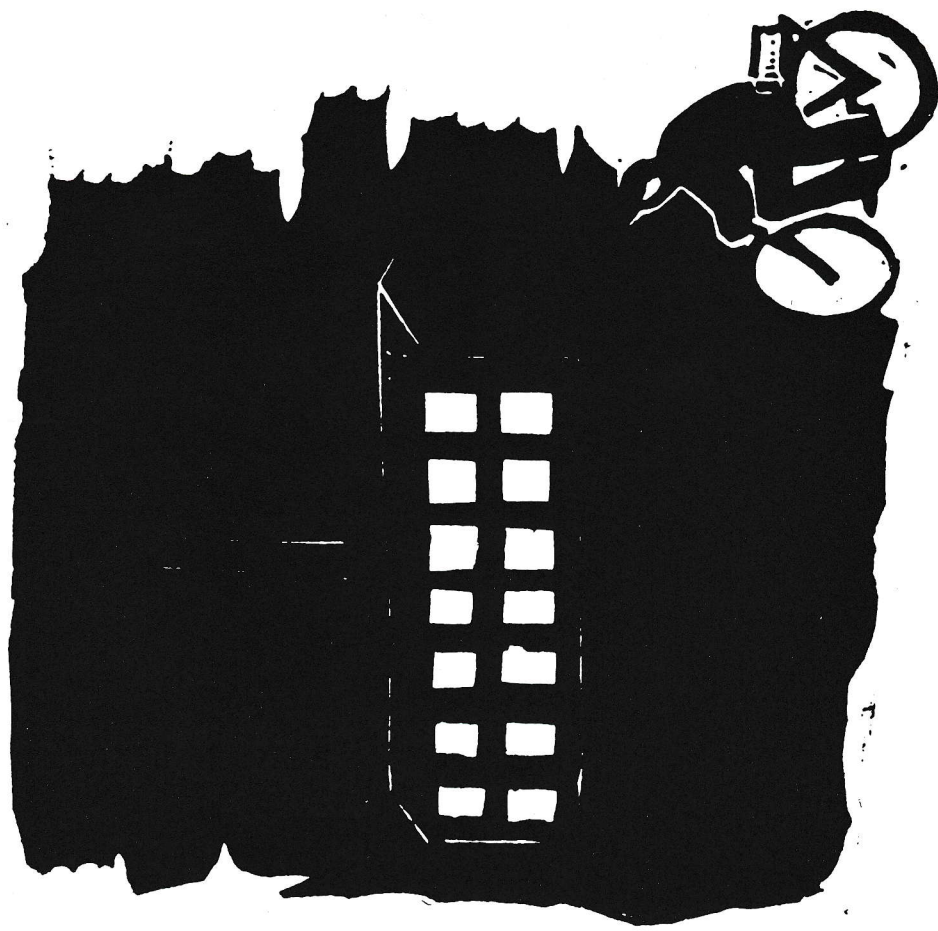
Karin:

Morgon i byn –
byn som har dött,
ruckel och slyn
tystnaden fött.

Minnenas ström –
livet en gång,
väver en dröm,
föder en sång.

Sången om byn –
drömmen om ljus,
röster mot skyn –
levande hus.

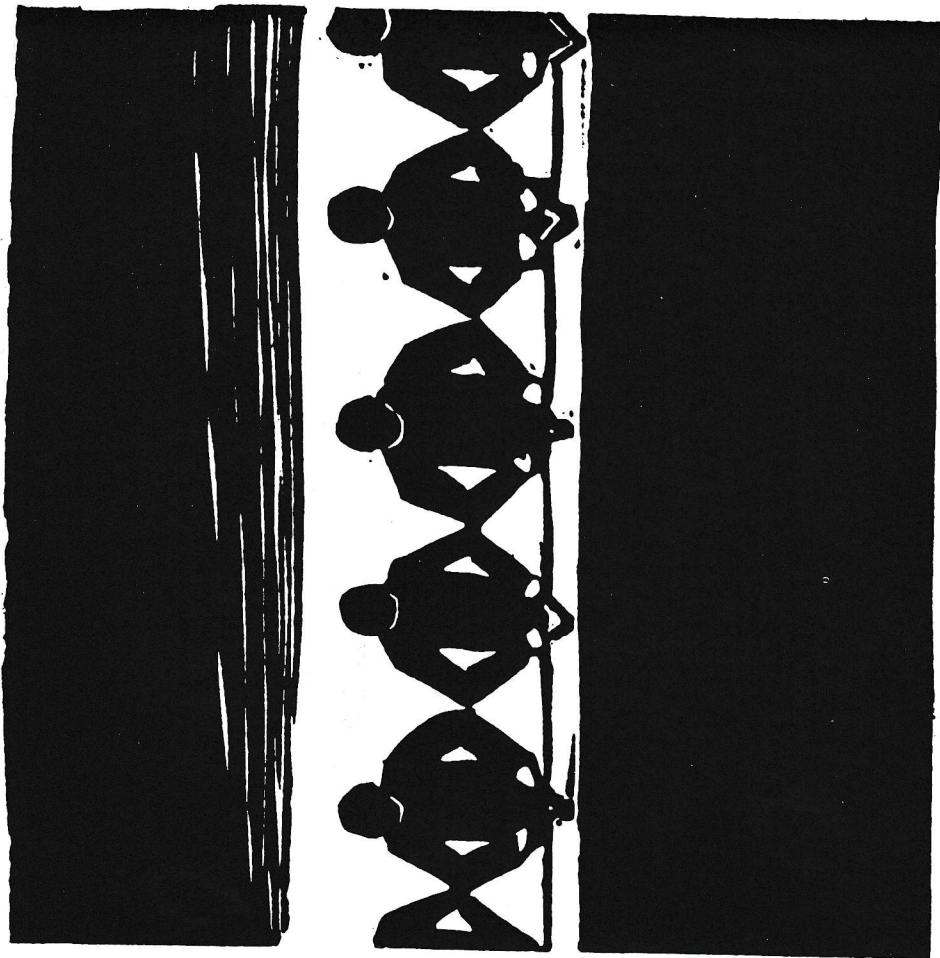
Famnen har mött
alla som flytt.
Byn som har dött
lever på nytt.

Manne:

Min by är min – så har minnena sagt,
var sten jag känner i barndomens trakt –
men den togs från mej med våld.
Gick nattskift här från mitt fjortonde år,
och drömde om ny och rödare vår
där ingen blev köpt eller såld.

Lärde ett yrke för hjärna och hand –
till sist passopp vid ett löpande band.
Min stolthet fick knäcken och brast.
Det gick ej att tåla, jag svor och röt
tills tålmodet hos herrarna tröt –
nu ligger jag staten till last.

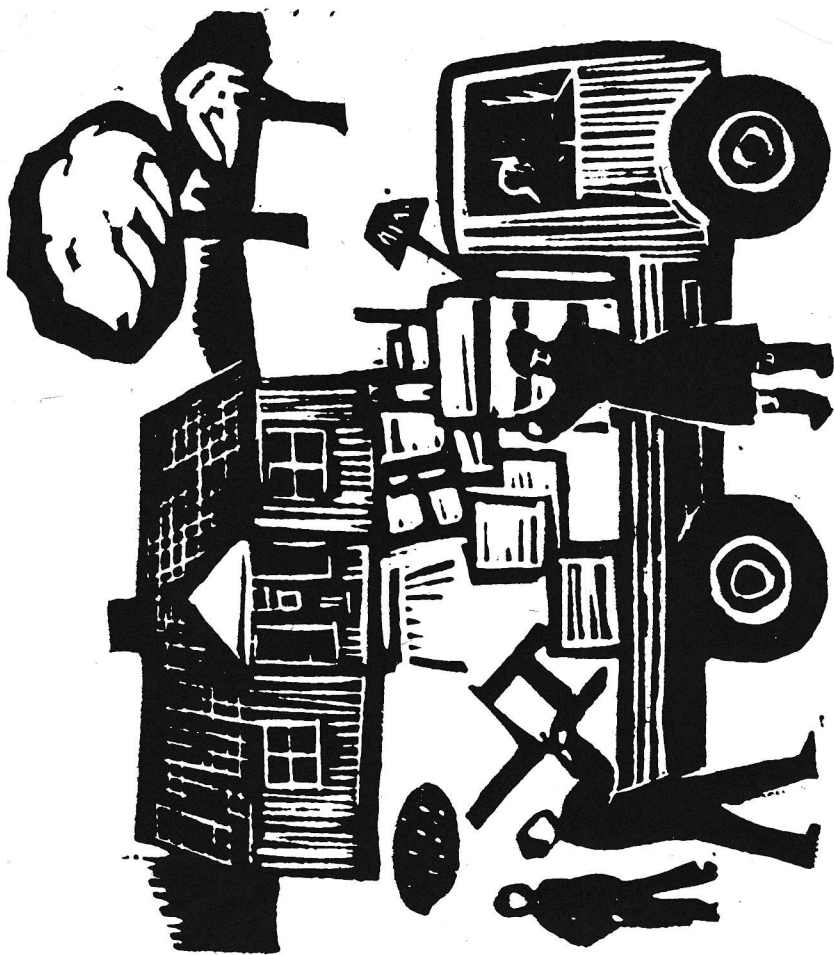
Hur gick det nu till, hur blev det så här –
när alla drömde som jag ungefär?
Och alla sa liknande ord?
Man vaktar sin tunga, sväljer sitt hat
och lär sej att viska ordet: kamrat –
och tiggas vid dukade bord.

Är orden ord utan mening och ton,
är drömmare hovsamma fattighjon –
då finns det en sanning till sist:
Är budet att stå med ryggen i krum,
då samsas i samma instängda rum
socialfall och idealist.

Nu är allt förbytt –
livets källa tömdes.
Ingenting är nytt,
gamla värden glömde.
Varför blev det så –
nästan allt gick snett.
Kan vi intet göra
åt allt ont som skett.

Alla:
Livets by med gröna ängar –
mänskoröster, fågelsång.
Rena sjöar, fiskevatten,
sådan var vår by en gång.

Odlad mark blev träsk och träda,
blomsterängar snårig sly.
Allt som ej var stort föraktas –
människorna måste fly.

Människorna flytt,
kvar finns bara drömmen:
Börja om på nytt,
bryta flyktingströmmen.
Göra ont till gott –
söka nya värden.
Börja om i smått
svåra återfärden.

Nya röster – nya sånger,
liv i by och bygd på nytt.
Är den drömmen värd sitt offer
innan hoppet slutligt flytt?

Smutsa ner går lätt,
göra rent är värre.
Skuggor samlas tätt –
chanserna blir färre.
Snart är natten här,
det är sent i världen.
Leva som vi lär –
dags för återfärden.

Erik:

Jag är en man av nya tiden
som ser i stort och handlar rätt.
Du jämrar dej, men jag beslutar –
det är mitt ombudsmannasätt.

Karl:

Var finns den tid som du besjunger –
vad är det nya i din värld?
Där människorna dör av hunger
och broder drar mot broder svärd.

Erik:

Jag är en självlärd man ur folket,
hos mej förtroendet du lagt.
I fria val blev jag den störste –
ska jag ej bruka denna makt?

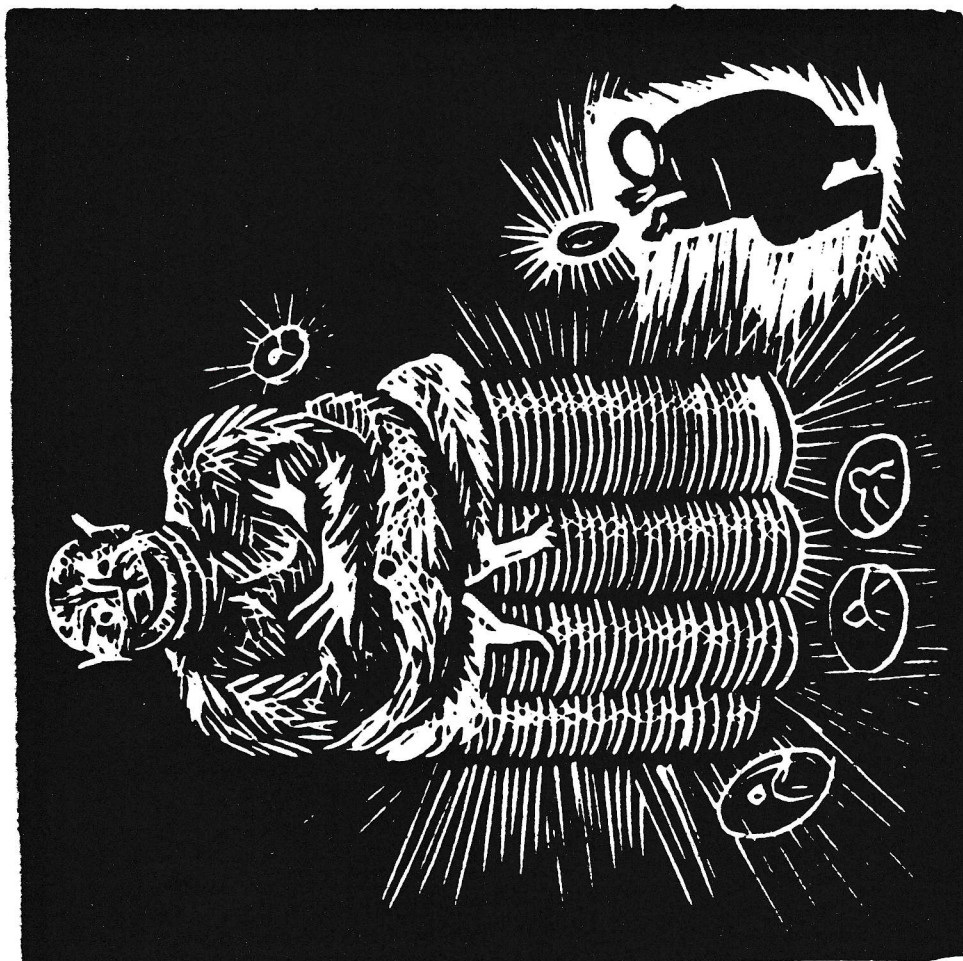
Karl:

I sjuka tiders elfte timma
du stor med maktnissbruk och allt.
Vårt svar en gång du ska förmäna –
ditt svek få skörda tusenfalt.

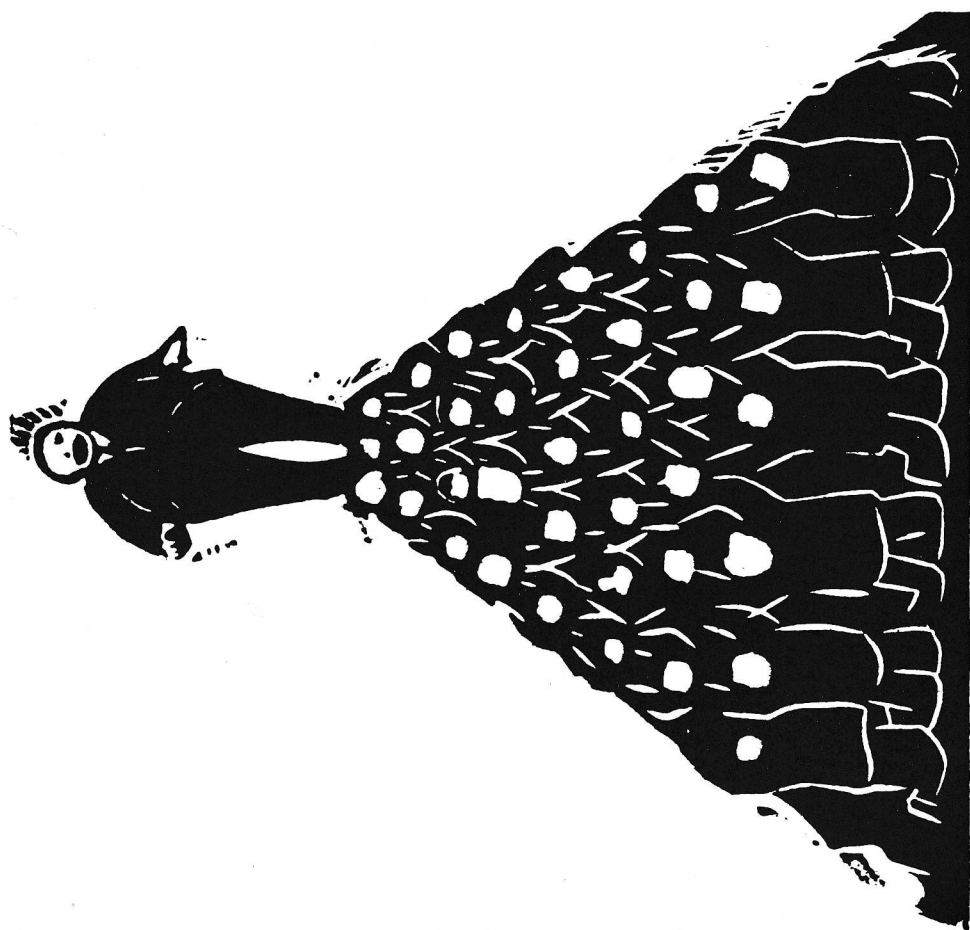
Erik:

Jag är den valde, lyft ur massan,
mej har du höjt till maktens sfär.
Från denna utsiktsport på toppen
blott tro och lydnad jag begär.

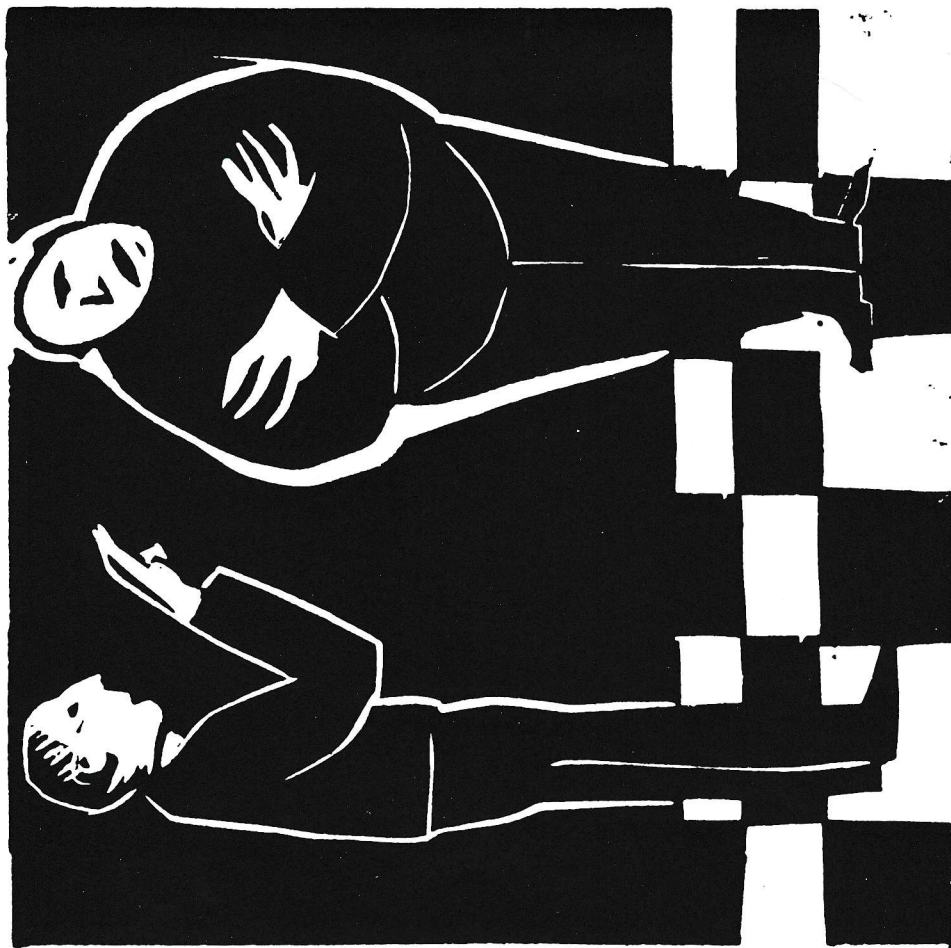
Karl:

Till oss förtryckta ställs det kravet –
åt andra hållet är du mjuk.
Du sitter fint för kapitalet
och slåss för sak du vet är sjuk.

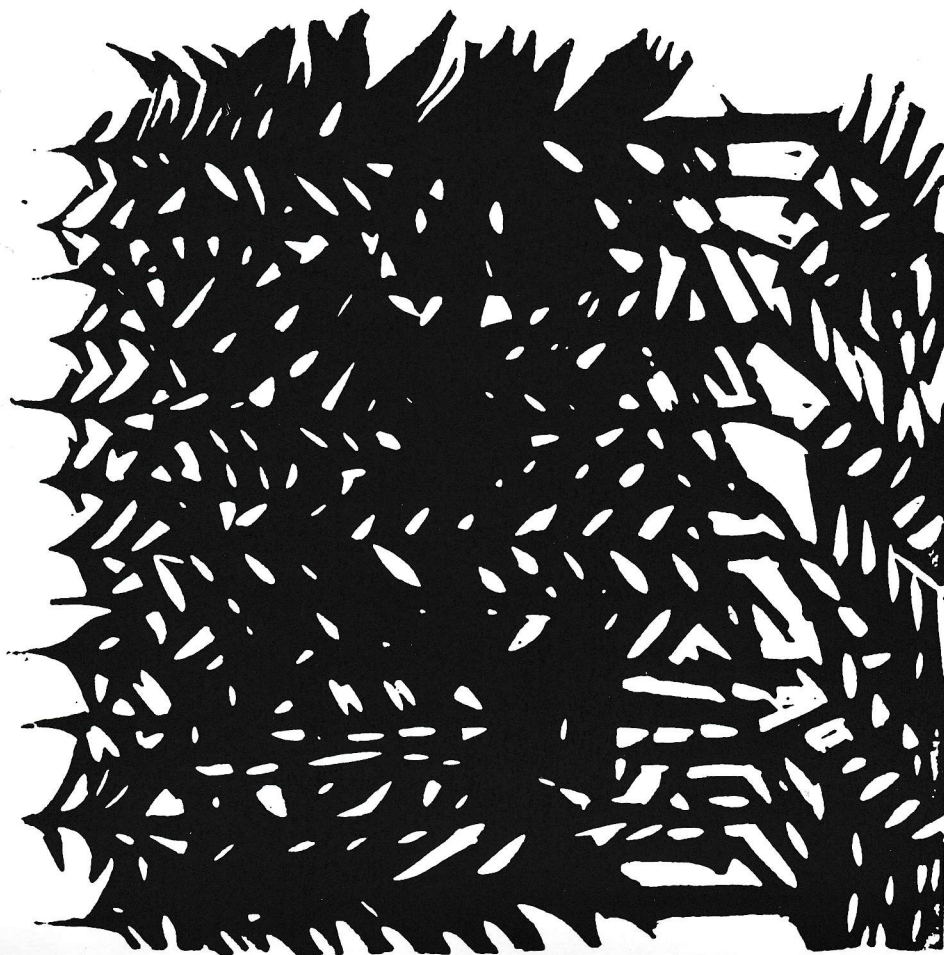
Erik:

Från maktens topp blir sikten tydlig,
blott ovanfrån syns allt som sker.
En knuten hand är till för hatet –
en öppen frid och lycka ger.

Karl:

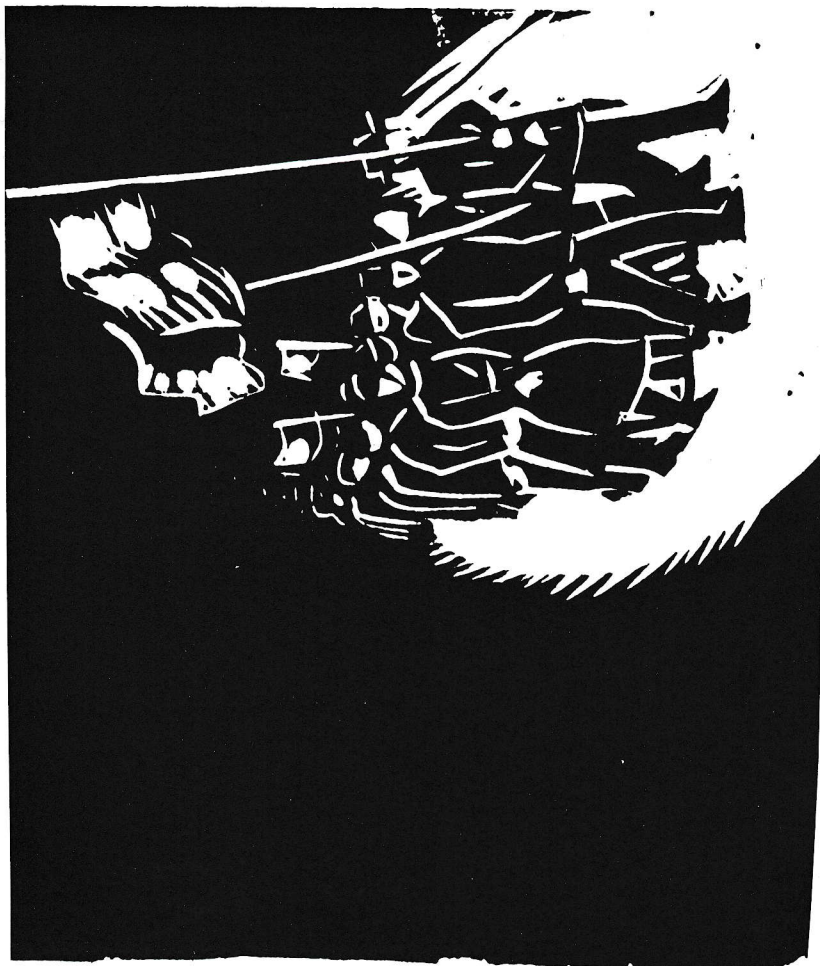
Så rädd din hand åt proletären –
ge stöd åt den som ej är fri.
Det är den enda rätta vägen
mot social demokrati.

Karin:

Vi vet att kvällen är nära,
att källsprången sinar och dör.
Vi själva får skulderna bära
i skuggorna utanför.

Vi vet, och är ändå förmäta
att svika vår visshet och fly.
För oss må skymningen tätna –
för andra ska morgonen gry.

Alla:

En trotsig tro, ett frihetskrav –
om det vi sjöng en gång.
En mäktig kör ur djupa led
bar fram vår frihetssång.

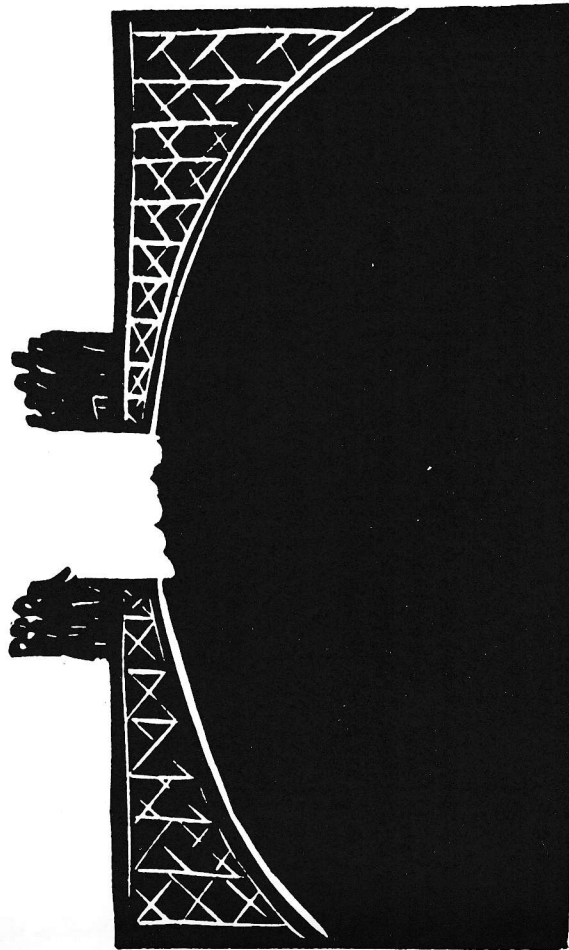
Vårt mål? En värld där ingen slav
och inga piskor fanns.
Där fria män i fria val
själv band sin segerkrans.

Vi präntade i glädjorus
ett budord för vår strid:
Vårt eget verk det måste bli
att skapa denna tid.

Vårt eget verk? Än finns i pränt
budordet från igår.
Av vilja, kraft och trotsig tro
blott missmod återstår.

Vart steg åt sidan känns som svek –
en meningslös reträtt.
Och pionjärens sentens
blev vag och sönderfränt.

Högt över tidens avgrundssvalg,
som skiljer liv och tro,
ska nya djärva rösters kraft
slå broderskapets bro.

Alla:

I en dödsdömd by vi återfunnit
livets rytim och skaparkraft på nytt.
Första, svåra segern har vi vunnit –
vi är åter där vi en gång flytt.

Slut för oss att snöda mammon dyrka –
lycklig den som lever stark och fri.
Vi är här av egen kraft och styrka –
en oas, en glimt av poesi.

Litet ljus i världens ve och vända,
första korsdrag kan det blåsa ut.
Räfst och rättarting en dag ska stånda –
människan blir fri en gång till slut.

Fram till dess vi vill vår by ska finnas –
fylld av röster, full av vårens tro.
Mörka stunder ska vi ändå minnas:
Verket ska av egen kraft bero.

Över världen härskar onda makter,
våld och terror är dess lösenord.
Liten solglimt här i dessa trakter
verkar mer än många stora ord.

Han ärvde trotset

av Sölve Rydell

□ Sölve Rydell har under flera år följt Folke Fridells författarskap och bl a ordnat utställningar kring hans liv och verk. Här speglas liv och dikt i sammanställningen av de självbiografiska böckerna och den miljö, som Folke Fridell levde i. Sölve Rydell är verksam i Ljungby som journalist och författare.

Det är tio år före första världskriget och detta 1904 är inget märkvärdigt år. Borta i det fjärran östern drabbar ryssar och japaner samman om Korea och Manchuriet. England avträder Marocko till fransmännen så som europeiska stater kunde göra på den tiden, när svarta och gula områden behandlades som dominobrickor på konferensborden.

I Sverige organiserar sig Högerpartiet under namnet Allmänna Valmansförbundet och Anders Österling ger ut sin första diktsamling. Unionsupplösningen står för dörren.

Det har nu gått 22 år sedan en hel generation handlingskraftiga män och kvinnor flyttade till Amerika. De som stannat kvar i Sverige levde dock vidare och födde fortfarande barn. Livet fortgick på den grå landsbygden och ångloken gav tjutande signaler om vad som skulle komma. På en del platser hade fabriker rest sig ur åkrama vid kraftverkens sida och skorstenarna pekade högre än kyrktornen.

I Småland hade ännu ingen bil genomkörat landskapet. Avgaserna på landsvägarna luktade mer lagård än garage och

den tidens oljefläckar hade ett mer än märkbart inslag av hö och klöver.

År 1904 drog vägarna fortfarande dammiga streck genom den småländska skogen. Mellan Berga kyrka och Vittaryd drog sig en sådan till minnes hundratals år av fötter och klövar och gnisslande hjul och ån vid dess sida svalkade ännu munnar och mular.

Men nu hade järnvägen kommit till bys och löpte vid sidan av vägen i gnistrande järn och tiden började gå fortare. Ångloken andades lika häftigt som budkavlemännen i farotid och drog genom mörkret med rödsprängda ögon och tjut som från häxor och från och med nu väcktes landsbygdens barn ur trötthetens slummer av annat än hunger och trängsel. Där föddes Folke Fridell. Han föddes vid en vindlande bäck och en kurva på en smalspårig järnväg. Och aldrig därefter gick han den breda vägen.

En gång var du rädd för kvällståget. Järnvägen gick så nära förbi, bara lite mer än femtio meter från stugknuten.

Det var en kurva också och om rälsen brast sönder eller lossnade så... Särskilt godstågen skrämde dej. Det lät så domedagsaktigt när de hostade sina sotsvarta rökringar högt i skyn. Ibland tyckte du de skrattade åt dej, ett otäckt svart skratt: ha ha hahaha.

(Dag som ovan 1964)

Det finns så många ljud och du känner de flesta. Kvarnskjutarna som kommer från andra byar och måste ta vägen förbi. De vräkiga med tunga lass och parhästar känner du igen. Och de knirkigt gnälliga som dras av oxar eller kor och som bara har ett par små säckar på lasset.

Du kan känna igen vem det är som kommer nästan bara på ljudet, behöver inte fram till fönstret för att titta.

(Dag som ovan 1964)

En bäck flöt förbi. Det var ingen vanlig sommarbäck, som torkade ut under torra år. På sina ställen gjorde den väl så, men det fanns hålor där vattnet aldrig tog slut. I folktron ägde bäcken övernaturliga egenskaper, den rann nämligen från söder till norr, och många var det, som använde bäckens gytjiga vatten till att bota allehanda krämpor och sjukdomar. Bäckens rann upp långt inne i storskogen, i närheten av Christianssons koja. Här fanns några tjärmliknande hålor, djupa och skräckinjagande.

(Tack för mig grottekvavn 1945)

Mor läste högt

Det finns ett enda foto av Folke som barn. Han är kanske tio år. Munnen är stängd och trotsig, men huden är ljus och slät och

ögonen mörkt klara. Han bär skärmmössa, men den hårda kanten har inte kraklerat i sprickor och flagor så som sker när den lyfts allför många gånger och bockats till tack för grindslanten. Så antagligen är han äldre. Småpengarna har han överlåtit åt de små.

Men ögonen är mörkt klara, fulla av moders berättelser och sol, fulla av moders berättelser och moln, fulla av moders berättelser och fattigdomens tystnad.

Mor Maria hade läst ut ett litet sockenbibliotek för er ungar den tiden du var liten och de andra halvvuxna. Små högtidsstunder sena höst- och vinterkvällar när symaskinen tystnat och fotogenlampan spred skimmer över en uppslagen bok och grå hår.

Den tiden hade du inte funnit nånting märkvärdigt i att Maria läste högt. Maria gjorde nästan allting annat i hemmet och det föll sig naturligt att hon också skötte den detaljen.

Nu när du var sjutton år och begrep så fylldes du av beundran över att hon orkade sitta kväll efter kväll, år efter år, läsande högt för sina barn.

Att hon bara orkade?

Det måste ha funnits en styrka hos din mor som ingen annan riktigt förstått sig på. En styrka som inte hade med muskler att göra utan som hämtade näring ur djup, dolda för dej.

(Nattfjäril 1966)

Ylle istället för krut

Även uppe i Småland hörde man talas om det stora kriget. Kyrklockorna ringde en dag och en av Folkes äldre bröder kallades till mönstring i stan. Det var *Äxjö-Bladet* som berättade om Gavrilo

Utanför barndomshemmet 1919. Folke Fridell är 15 år.

Princip och ärkeherligen av Österrike-Ungern och skottet i Sarajevo och om Svarta Handen. Och bara lite mer än en månad senare ekade krigets klockor ända uppe i Berga kyrka. Kyrkan låg nära och Folke hörde dem.

På västfronten intet nytt. Men på östfronten gjorde de ryska soldaterna myteri mot det konservativa tsarväldets oduglighet och samma år som den ryska revolutionen gick Folke Fridell första gången till fabriken.

Det finns ingen symbolik alls i den sammanställningen. Växjö-Bladets telegram förstod ännu inte vad som skedde i Ryssland. Finland blev fritt utan att 13-åringen hade en aning därom och han hade ännu inte lärt känna Dostojevskij, Bröderna Karamazov och Kropotkin.

Han gick till fabriken som sina bröder. Han följde grusvägen förbi kyrkan och genvägen över ängarna och den gamla valvbron. Sen sprang han på de smala

jordiga vägarna mellan åkrarna ner till fabriken, som låg på slättmarken vid ån. Fabriken byggdes för att göra krut, men tillverkningen kom aldrig igång. Den långsträckt, kasernliknande byggnaden, disponentvillorna och vattenfallet fick istället andra ägare som startade spinneri och karderier, så som industrialismen själv en gång startade i England.

Industrialismen hade alltså kommit till byn och lönsamheten. 1917 var ett bra år. Den tyska krigsmakten behövde miljoner filter till sina frysanter soldater och de besläktade fabrikerna i Lagan och Sågmyra fick jätteorder. De arbetslösa och egendomslösa strömmade till.

Arbetets tidsstyrda skiftgång började. En ny sorts människor drog förbi åkrarna till fabriken. De hörde inte till jorden. Men, min själ, de hörde heller inte himmelriket till. De svor och spelade kort och var svarta som i helvetet. Den jordbrukande byn hade fått nya

grannar. I 29 år gick Folke Fridell rakt igenom den jordbrukande byn till den nya grannen. Men hos ingen av dem hörde han hemma.

En liten by med bönder inneslöt dej och din familj. Ni hörde inte dit, men fanns där ändå och det var mest din fars fel. Han var kluven på något sätt, stod med ett ben i och ett utanför. Ni kunde ha flyttat någon annanstans där ni bättre hörde hemma, men min fars drömmier höll er kvar.

(Dag som ovan 1964)

Ärvde ingen jord

Av Folke Fridells far finns bara två foton kvar. På det ena sitter han i nedgående sol vid husknuten bredvid sin hustru. Fotot är taget på långt håll och otydligt, men solen blänker i klockkedjan.

Det andra är taget inomhus på hans 70-årsdag. Ida Kristina står vid hans sida och håller handen på hans axel. Det är faderns och mannens dag och blommorna inramar det åldrande paret.

Men ännu står den gamle knekten för en sup eller två. Kinderna är runda och ögonen godmodiga som efter mat och dryck och rap och tal och nu står där fotografen och förevigar härligheten.

Din far kunde inte riktigt komma över att han inte hade jord som de andra i byn.

Han hade löfte om några tunnland öppen jord och ängsmark av bonden som ägde markerna runt stugan. Den gången han hade pengar att betala med. Det skulle bli hö åt en ko och foder åt en julgris och höns. Nu hade han bara ett

potatisland utmed bäcken som rann genom tomten. Det var fin potatisjord, men bäcken hade källåder och drog frost och dimma åt sig.

(Dag som ovan 1964)

Nils Gustav Fridell dog 84 år gammal utan att någonsin varit sjuk. Han blev far till tolv barn med två hustrur. Men han ägde ingen jord och för barnen var ingenting självklart, utom att de måste arbeta och åt andra.

Barn till jordägande bönder hade det lättare. De levde som man alltid gjort.

Söner och döttrar gick i upptrampade spår. Ärvde sin jordplätt och brukade den, så var lagen. Man ärvde och övertog, köpte till och förstörde, övertog också den sälliga bredbentheten och de tunga stegen.

(Dag som ovan 1964)

Folke Fridell ärvde ingen jord. Han ärvde dimman och längtan bort med järnvägen. Han följde bröderna till fabriken och ärvde tvånget, tvånget som vana och leda. Men han ärvde inte uppgivenheten. Han ärvde trotsen och kanske var det språket som var trotsen och Bröderna Karamazov som gestaltade det. Han fick nya bröder i böckerna och deras ryggar var inte krökta. Han förstod att det fanns ett annat liv. För honom och för andra.

Nu började han skriva

29 år av arbete. Fabriken växte från åtta anställda under första världskriget till flera hundra efter det andra. Man tillverkade gråfilter och efterhand helvadd som stoppning i möbler.

Folke stod vid spinmaskinen hela tiden.

ARBETAREN

MÅNGA CKMUSIKER NNS DET

CHILE FÖR OCH MOT PINOCHET • DOMSTOL GODKÄNDE STÖLD

Reportage, bilder, kultur, satir, krönikor...
ARBETAREN – varje vecka!

Prenumerera!

Skriv eller ring, Sveavägen 98, 113 50 Stockholm, tel 08-16 08 90

Hela tiden, i 29 år, stod han vid spinnmaskinen. Men han blev ingen bra arbetare för det. Han hade tankarna på annat håll. Lokalt arbetade han åt Konsum och kooperationen som sekreterare och ordförande.

Sexton år gammal blev han frälst till syndikalist och sekreterare i den lokala föreningen. Och det var genom syndikalismen han fick internationella utblickar.

De här första månaderna var som ett rus. Salig gick jag omkring bland den förskrämda menigheten och väntade på revolutionen. Protokollskrivning blev mitt öde de åren som kom. I femton år minst reste jag omkring på kamratmöten och skrev protokoll. Långa protokoll som tog halva böcker och timmar att läsa upp.

(Att skriva om ingenting 1948)

Han fick distans. Han kunde se arbetet i teoretiskt och politiskt perspektiv liksom han kunde se teorin och politiken genom spinnmaskinens dansande skyttlar, höra slagorden och talen genom rivmaskinernas dunkande larm. Folke Fridell stod mitt i och från sina skilda utsiktspunkter överblickade han sammanhangen bättre än de flesta.

Nu var han klar. Nu började han skriva. Han hade material, han hade mål och han hade medel. Men fortfarande stod han kvar vid spinnmasken. Skrev gjorde han på kvällar och nätter och närhelst han var ledig.

1937 sände han ett manuskript till Bonniers förlag under namnet Ett människobarn. Snart kom det tillbaka, refuserat och lades i skrivbordslådan. Men efter fyra år publicerades första delen av boken i

Arbetaren som följetong och 1945 kom boken ut på Federativs förlag.

Först kallade jag boken *Jag ger dig djävulen*. En av bifigurena – Oskarsson – tar efter en kollaps avsked av fabriken med de orden – men sen ändrades titeln till den nuvarande. Vi pratade om titeln hemma och min son sa att om läraren i skolan frågade vad boken hette, kunde han inte gärna säga: *Jag ger dej jävulen*. Jag måste backa inför argumentet och det blev *Tack för mig grottekvarn*.

(*Tack för mig grottekvarn* 1945)

Boken fick ett blandat mottagande, men från höger anlägger Sven Stolpe en förgörande salva: "Hur förlaget har kunnat godkänna en så erbarmligt talanglös skrift är en gåta."

Fridell såras och tiger. Han överväger att sluta skriva litterärt och i fortsättningen endast publicera debattartiklar. Han såras och tiger. Men i senare böcker kommenterar han recensionerna och det nödvändiga språket:

Det här är ingen litterär konstprodukt; skitpratet dominerar alldeles för mycket och det vore kanske mer berättigt att med en lättare ordtravestering kalla kompositionen för komposition. Det här är en deklaration från botten-skiktet och där finns inga litteratörer med små söta konstord i munnen. Lika meningslöst som livet är för oss botendjur, lika likgiltiga är mina underliga funderingar för andra än oss själva. Och ändå tror jag att mina långa skrivtimmar har hjälpt mig genom en kris; jag har fått ett sammanhang på

min tillvaro, nästan ett perspektiv. (*Död mans hand* 1946)

Jag har arbetat skift den mesta tiden utom de sju magra åren. Det är en sak på gott och ont. Tiden går fortare på nätterna, man känner sig friare när ägarna sover och gör man sin plikt ändå känner man någonting liknande stolthet. Men det blir svårigheter med sömnen. De sista åren sov jag bara tio-tolv timmar i veckan när jag hade natten. Det var då Död mans hand kom till. Vid spinnstolen gick jag under de tysta nätterna och gjorde blyertsanteckningar. De veckor jag hade dagjobb smet jag ut på klostet när jag hittat någon lyckad formulering och skrev ner den innan den glömdes. Kompisarna tyckte nog att jag stannade länge borta och skrattade åt min dåliga mage. Den tiden satt jag tröget vid skrivmaskinen när jag kom hem.

(Att skriva om ingenting 1948)

Recensenterna teg

1946 var lugnet efter stormen. Europa hämtar andan, men röjer frenetiskt i ruinhögar. Och bara ett nytt krig påbörjas: inbördeskriget i Kina. Efter tre år tar Mao Tse Tung makten.

På sommaren beslutar Sveriges Riksdag om fria skolmålter för alla barn. Den 6 oktober dör statsminister Per Albin Hansson hastigt och efterträds av Tage Erlander.

Bara några meter från Riksettan som genomkorsar Lagan bor Folke och Stina Fridell. De bor på andra våningen i två rum och kök och har en åttaårig son, Hasse. Det är december och Folke Fridell står inför sitt livs avgörande.

Död mans hand har just kommit ut, men inget händer. Recensenter och läsare har

inte upptäckt boken. Det är tyst.

Han skall lämna spinnmaskinen. Gå bort från arbetets vana, tvång och trygghet. Bryta sig ut ur kollektivet och gemenskapen, på gott och ont. I den gängse värderingen av arbete skall han inte göra ett handtag mer.

Med de tjugonio åren som motivering skall han lämna fabriken. Eller i varje fall ta en paus. Få sova utan att böckernas figurer och formuleringar ligger tätt under pannan och ögonlocken och spränger ögonen klarvakna och röda, i sömnens mörker efter och före arbetets eviga skiftgång.

Den sista veckan på fabriken var en av de värsta. Jag hade ju knappast några pengar, och såg man praktiskt på saken så var det idiotiskt att sluta ett arbete för att man hade det besvärligt med sömnen. Och de flesta av Död mans hand låg osålda på förlaget. Många gånger den veckan var jag halvvägs hos basen för att återta min uppsägning.

(Att skriva om ingenting 1948)

Lördagen före jul var sista arbetsdagen. Det var solsen och nästan ljumt i luften när jag cyklade bort från fabriken efter mina tjugonio år. Allt var lite överklagt och ångestfullt.

Min hustru hade lagt en festmåltid dagen till ära. Hon visste bättre än någon om min oro och ville hjälpa mig. Från ett håll till fick jag hjälp den dagen. På frukostbordet låg ett brev från en stipendienämnd där det meddelades att jag fått tusen kronor i stipendium.

Det var som att börja på nytt...

(Att skriva om ingenting 1948)

Sprängde tystnaden

Folke Fridell lämnade fabriken 1946. Men han skrev sig tillbaka in i den, med klarsyn och ursinne, och de tjugonio åren av meningslöshet och monotoni återskapade han till ett värde som var högre än det pris han fått betala.

Det var Folke själv som sprängde tystnaden kring *Död mans hand*. I maj 1947 skrev han en artikel i *FIB* som hette *Arbetaren och proletärlitteraturen*. Snart var debatten i full gång och har så varit sedan dess.

Boken gjorde sensation.

Far och jag var ute i skogen när det hände. Far höll mig i handen. Det brukade hand göra när vi var ensamma och inga avundsjuka ögon tittade på. Skolkamraterna skulle gått illa åt mig om de sett en trettonårig pojke gå med näven i far sins näve.

Far och jag var kamrater. Vi brukade leka och rasa men bakom skojet låg en innerlig, odelbar vänskap.

Och nu höll han mig i handen och dog. Jag märkte ingenting ovanligt förrän han kramade min hand så att jag måste skrika; skrika så högt att det ekade i skogen; skrika i rädsla och smärta för far hade aldrig förr gjort mig så illa, och han var stark som endast en indelt soldat kan vara.

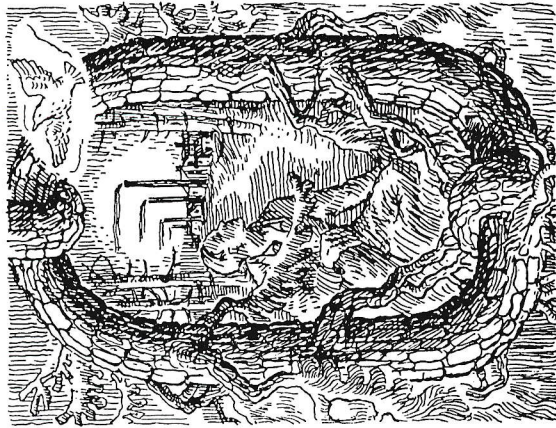
– Ville far göra mig illa?

Jag lyfte blicken och mötte fars. Jag hade tårar i ögonen av smärta och de återgav väl också något av en rädsla jag kände. Men tårarna stelnade till och självrädsan försvann inför vad jag såg.

(*Död mans hand* 1946)

Hör där den ena förklaringen till bokens

titel – *Död mans hand*. Men det finns också en annan, symbolisk. Dödhandsgreppet ger sig tillkänna i främlingsskapet med staden och maskinkulturen och

tvånget som ligger som en död hand över arbetarklassens frihetssträvan.

Jag vandrade den gamla gatan fram. Där den slutade låg fabriken. Kanske var det just den gången jag upplevde hela mitt elände. Solen gick ner bakom en grå fabrik. Den gick aldrig upp igen för mig. Jag kunde inte längre tro på min ovanlighet. De grå dagamas ändlösa rad tornade upp sig i framtidens tidlöshet. Allt vad jag drömt om var lögn.

Det är prisvärt att söka sanningen, men för mig var sanningen fruktansvärd. Alltid skulle jag stanna i grottekvarens skugga. Jag orkade inte bryta

mig fri. Jag var liten och ensam. Vi var för små alla. Kanske blir vi stora tillsammans men vi älskar var och en den ömkliga, kraftlösa ensamheten.

(*Död mans hand* 1946)

Död mans hand

Kompositionen av romanen gör *Död mans hand* till en mycket spännande läsning, trots att man redan från början vet hur det går. I ojämnna kapitel får man följa den vuxne Rivar-Bohms ojämn kamp mot fabriksdjävulen. I jämna kapitel berättar Fridell om den nedtrampade vägen dit, om den nedtrampades väg dit. I ena kapitlet ser vi den oförlöste och förnedrade mannen. I nästa möter vi barnet och speglarna kommer närmare och närmare varann tills de slutligen möts och sammansmälter i en människa utan framtid.

Det är oerhört verkningfullt skrivet och man grips, av dubbelseendets exakthet. Och ändå för han oss ett steg längre. Rivar-Bohm vänder tillbaka till alltings början och slut. Och han förstår att någonting har hänt. Med honom. I honom Inom honom.

En kväll försökte jag rekapitulera fars död. Det var dumt för dels gick det inte och dels sov jag dåligt natten efter. Jag smet iväg till stället där far hade dräsat omkull och jag upplevt första skrällen inför förgångligheten. Platsen var sig lik och när skymningen föll kände jag fars hand i min. Här var vi ensamma som den gången. Inga pampiga gravmonument stängde vägen mellan far och son. Men den där kamratkänslan som jag hoppats på ville inte komma.

Solidaritet var för mig sammanknutet med rivmaskinen och hatet. Jag hade bara hatets kamratskap att bjuda på och det kunde jag inte ge åt min döde far.

(*Död mans hand* 1946)

Greppet hårdnar

I *Död mans hand* beskriver Folke Fridell arbetet som den arbetare han varit. Han gör det i en litterär form som den författare han blivit. Den sociala verkligheten skildrar han som det bottendjur han varit, som den visionär han blivit. I vidvinkeln mellan dessa förenade ytterligheter ser han människan, maskinen och framtiden.

Eftersom han är den förste och ende som sett blir han naturligtvis inte trodd. Naturligtvis inte av kapitalet och aristokratin, men tidvis heller inte av sina egna arbetskamrater.

– Så djävligt är det väl ändå inte ... skulle vi se med dina ögon fick vi gå med självmordstankar allesammans.

– Det var dumt att jag läste dina papper. Jag hade annars kommit in i lunken rätt skapligt.

Nu efteråt är det nästan lögn att härdas ut.

(*Greppet hårdnar* 1948)

Och från höger skjuter Sven Stolpe, som så ofta blind på ena ögat, vilket inte behöver vara en nackdel. Så är det bara när man blundar med det friska ögat och siktar med det blinda.

– Folke Fridell berättar idel beklämmande och sjaskiga familjedetaljer, som kan försvaras endast om de lyfts upp i konstens sfär av förståelse och

förlåtelse, men som i sig saknar allt allmänintresse. (*Aftonbladet* 20/9 1946)

Men Folke Fridell står inte ensam. Han har Rivar-Bohm vid sin sida och i den följande romanen *Greppet hårdnar* låter han David motas in i en exklusiv samtalsgrupp av hans mest borgerliga kritiker, Sven Stolpe inbegripen, nödtorftigt massker till doktor.

Det är ett grepp som ger honom möjlighet att belysa de borgerliga tänkesätten och därefter föra ner dem till rivarnas nivå och kännedom under nätternas skiftgång. Rivarna där ger Bohm sitt stöd, språkligt oformulerat och undertryckt. Motsatsförhållandet är verkningsfullt skildrat och när en av rivarna får sin hand sondertrasad i sin maskin blir handen en död mans.

Men romanen blir starkare av händelsen och analysen. Bohm drar sig undan i ensamhet. Han sätter sig ner med sina tankar i vidvinkel och funderar över dualismen hjärna-hand, kapital-arbetskraft och den smala vägen mellan vision och verklighet. *Greppet hårdnar* är ännu en av Fridells många titlar, som i sig är ett kraftfält.

Greppet hårdnar – vem är det som har den andre i sin hand? Och vem har övertaget – kapitalet eller arbetaren.

Titeln är en varning.

Syndfull skapelse

“Jag är en man i mina bästa år. Jag har en beläsenhet som hjälper mig att se lite längre bort än till ortstidningens utmarker. Jag ser Tom Sawyer på Mississippis stränder, Englands gruvor i rökgriat dis och Rysslands själ i Dostojevskijs och Turgenjevs ögon, allt i ett slumpartat urval av lånade och köpta böcker.

Jag har läst Kropotkin. Jag har läst En

anarkists minnen och Inbördes hjälp av Pjotr Alexejvitj Kropotkin. Jag tror på hans ord och tankar, jag tror på att den självständiga människan finns också i mig.

Jag tror också det behövs tid och eftertanke att hitta det som för mig är rätt och riktigt. Men jag tror också det behövs mod. Det behövs mod och tid att få sin egen självständighet förklarad.

Jag lever mitt liv vid en spinnmaskin. Maskinen spinner och jag passar den. Mestadels jobbar jag nattsift. Tiden går fortare då, i varje fall till midnatt, tråden löper i lampjuset, åren går.

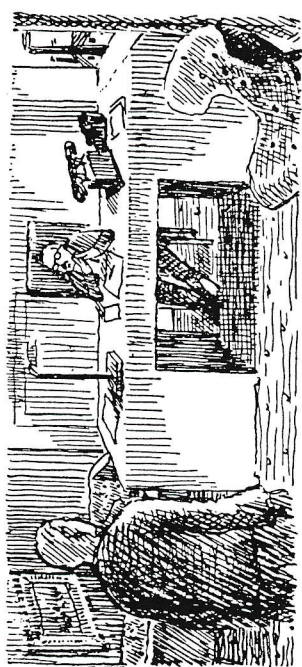
Men jag har tid att fundera på vad som är rätt för mig. Medan maskinen spinner har jag tid att tänka över ett annat sätt att leva, över självständigheten. Och ändå inte. Maskinen håller mig kvar. Den ger mig tid, men håller mig kvar. Jag kan inget annat. Jag måste leva på det jag kan. Jag kan bara passa maskinen. Åren går. Och jag måste leva mitt liv.

Tid och mod. Någon gång skulle jag vilja ha mod. Mod att ta mig bort från maskinen om så bara för en vecka. För att ge mig tid. För att hitta mig själv. I självständighet. Amen.

Jag skulle vilja stanna hemma från skriften, stämpeluren och tidsstudiemännen. Ge mig mod att stå upp mot tvånget, monotonin och ovärdigheten.

Om så bara för en vecka skulle jag vilja visa mig själv att maskinen inte dödat mig, inte än. Jag skulle vilja skapa mig en egen vecka, skapa den av tid och mod och se vem jag är. Vem jag är. Jag. Jag. Jag. Jag skulle kunna passa på när min hustru och mina barn var bortresta en vecka. Jag skulle inte behöva förklara så mycket då. Bli trängd för ansvarslöshet och lättja.

Jag skulle vilja skapa mig en vecka av tid

och mod. Gå utanför instängdheten. Gå ifrån tvånget. Gå förbi monotonin. Vara mig själv. Vara mig själv. Fri och självständig.”

Ja, så var det nog. Så var det nog han tänkte, Folke Fridell där han gick vid spinnmaskinen i 29 långa år. Så drömde han nog under nattsiften, när han sög på pipan och röken seglade iväg genom springan i fönstret, ut mot den jordiga slätten och dimman vid ån.

Ja, så var det nog. Så kom nog *Syndfull skapelse* till.

Tanken på att skriva om den alldeles ensamma människans ensamma revoltförsök mot en monoton och strängt inrutad livstillvaro hade jag åltat under många år. Titeln var också klar: om jag orkade skriva om detta ämne och om det blev en bok, så skulle den heta *Syndfull skapelse*.

Den första skapelseuppgiften är att komma till klarhet med mig själv. Den är så egoistiskt angelägen att en helgdag bör passa för uppgiften. En ledig dag har man ju också råd att misslyckas. Och det blir nog svårt att reda ut självproblemet sammanhang. Frågan är vad jag vill och hur jag vill ha det. Att jag vill vara fri är utan vidare

klart, men samtidigt begriper jag att ohämnad frihet är omöjlig. Det är inte ens säkert att jag orkar bära ens den möjliga friheten.

Så är det självskulden. I vilken mån har jag själv skapat min situation. På den första frågan vågar jag inte svara än. Det får bero till slutet av veckan, när jag blivit mer frihetsvan. Just nu är jag rädd för avslöjanden; rädd för att hitta en naken kverulant bakom allt det jag poetiskt kallar frihetsslängtan.

(*Syndfull skapelse*) 1948, 1952)

Något skymmer vägarna

Folke Fridells skapelsevecka blev inte en vecka; den blev ett halvt liv av klarsynt, självständigt författarskap, fullt av en torr humor, som knastrar av eld. Och han hade budskap som stod fasta och tydliga genom alla hans böcker och hundratals artiklar:

Hantverkaren hade ägt redskapen. Industrialismen förde med sig det omvända förhållandet: redskapen blev härskare, människan deras tjänare.

Sedan dess har utvecklingen gått fort. Maskinen har fortsatt sin segerfärd genom världen. Men än idag står vi inför det märkliga förhållandet att maskinen fortfarande är den härskande och människan tjänaren.

Att ändra på detta förhållande, att göra människan suverän gentemot maskinen, att åter överlämna redskapen i människornas händer, det är nuets viktigaste uppgift.

(*Människan och maskinen* 1945)

Ändå så måste frågan ställas: Varför läser arbetarna hellre usel förströelse-litteratur än bra proletärdiktning?

Sanningen är fruktansvärd.

Det är lättare att leva sitt ovärderade maskinliv genom att dra en lögnslöja kring verkligheten. Drömma om en tipstolva eller en vinst på penninglotteriet och protestera när proletärlitteraturen rycker i lögnslöjans flikar. Det är här som proletärdiktningen måste sätta in hela sin kraft i kampen för de mänskliga rättigheterna också i ett automatiserat samhälle.

(*Arbetarna och proletärdiktningen* 1947)

Vi pratade nästan alltid om arbetet. Inte som andra människor utan som rivare. Och det är lite skillnad. Folk som har ett intressant jobb kan diskutera detaljer, kivas om mekaniska finesser eller reparationer. Det kan inte vi. Vårt arbete är för enkelt. Det finns inga finesser, inga problem. Man kan inte göra mer än att lägga på matarbordet. Det är inget att kivas om eller diskutera. Vi resonerade istället om arbetets förbannelse. Där var vi ense. Vi svepte

ut vårt resonemang så att det fick smak av filosofi. Det var då Larsson försiktigtvis kastade fram:

-Man borde vara med om att dela och bestämma. Det skulle nog hjälpa.

(*Död mans hand* 1946)

Rivar-Bohm, Konrad Jonsson, Anders Frost och Sven Vidén blev inga omstörtande revolutionärer. Romanfigurerna blev goda svenskar av den reformistiska sorten, med våghalsiga och utmanande tankar utan att för den skull göra slag i saken. Men de tänjer begreppen och förstörar verkligheten för den undertryckte maskinslaven. Och deras kärva humor gör livet lättare att leva, också för oss sentida barn till Rivar-Bohm och Konrad Jonsson.

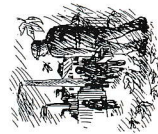
Som ett oförfälskat original till EWK:s klassiska karikatyr vandrade Folke Fridell länge genom den lilla fabriksstaden Ljungby tillsammans med sin kloka och glada Stina.

Han gick inte lika långt som förr. Han hade allt svårare att gå. Mannakraften var borta och han såg inte så långt. *Något skymmer vägarna* hette hans sista roman, men titeln anger snarare skuggor än vilshenhet.

Visserligen handlar boken om 1920-talet. Men jämförelsen med 80-talet känns inte konstruerad. Något skymmer vägarna.

Också den titeln är en varning. ●

Tuschteckningar av Ann Margret Dahlquist-Ljungberg

DAGENS
NYHETER
Onsdagen den
28 september 1988

Röda rummet trycker på:

BORGARNAS KULTURMAFFIA I UPPLÖSNING

Du behöver LO-tidningen

Bjälken i ditt öga

av Lasse Linusson

□ När akademikerna tog över ledningen av arbetarrörelsen efter kriget predikades en underdånig vördnad för teoretisk och akademisk kunskap.

Sociologer, tidsstudiemän, statistik och ackordsmätning möttes dock av hat från många arbetares sida. Lasse Linusson framhäver Folke Fridells kritiska hållning. I Lilla Uppslagsboken 1957 skrev man att Folke Fridell behandlade "trivselproblemet" inom industrin. Bjälken i ditt öga 1955 avslöjar att klassmotsättningen aldrig kan reduceras till en fråga om "trivsel".

Död mans hand, Greppet hårdnar och Syndfull skapelse om den "industriella demokratin" kan väl sägas utgöra kärnan i *Folke Fridells författarskap*. Frågorna som där tas upp var också frågor som Folke Fridell diskuterade i en rad *debattinlägg*, främst i den syndikalistiska pressen:

Människor som maskinernas slavar och Fyll-Larssons berömda ord om att "få vara med och bestämma" (som Rivar-Bohm i Död mans hand gör till sin filosofi. De är viktiga bidrag till den förnyelse av proletärlitteraturen som Fridell med sådant eftertryck efterlyste.

Men från hans penna kom så mycket mer. Från debuten 1945 med Tack för mig – grottekvam gav Fridell till sextiotalets mitt ut *en bok om året*.

En av de minde kända fick titeln Bjälken i ditt öga. Den är absolut mödan värd att letas upp på antikvariat eller kräva fram från bibliotekets arkiv.

Radikala kritiker har på senare år kritiserat en pågående vurm för "nåden" som litterärt tema. Med rätta tycker jag. Men hos honom är det inte i någon upphöjd, mystisk, religiös mening. Det är människors dom över människor, kampen för ett värdigt liv i en människofientlig samhällsordning som är Fridells intresse.

Miljön i Bjälken i ditt öga är en mindre industristad. Bara några korta scener är förlagda till fabriken, men det är ändå fabriken och fabriksmiljön som bestämmer villkoren för personernaas handlande.

Två unga sociologer kommer resande med tåget. Stadens invånare ska bli föremål för en akademisk studie om "trivseln" på arbetsplatserna.

Studien har redan förberetts och parat har med sig ett kartotek över sina studieobjekt.

När anteckningarna om den familj som bokens handling kretsar kring blåser ut

genom tågets fönster tappar den manlige sociologen huvudet och drar i nödbromsen.

Men ganska snart efter ankomsten lär de sig förstå hur lite de knapphändiga uppgifterna egentligen berättade. Uppgifter om industriarbetaren som blivit borgmästare, om hans av alla omtyckta fru och deras son som hänger på kafét.

Sociologerna är skildrade med mild ironi. Oerhört effektivt och samtidigt roligt driver Fridell fram sin kritik mot vetenskaplig beskäftighet, en sak som han ju också tog upp när han i Greppet hårdnar lät Rivar-Bohm möta litteraturkritikerna som sågat Död mans hand.

Gradvis försvinner sociologerna ur fokus, till dess deras avresa får bli romanens slutinjeckt. I stället för anteckningarna på deras bortblåsta lappar rullas nu de verkliga ödena upp.

Bjälken i ditt öga blir till en dramatisk historia om otrohet och svek, förtryck och revanschlusta. Enkelt och trovärdigt skildrar Fridell de svåra val personerna ställs inför, deras ansvar i dessa val, och de konsekver deras handlande får. Lika avklarar visar han hur de fångas upp av händelser i det förflutna.

Historien blir en kritik av skvaller, fördomar och brist på solidaritet, men utan att Fridell blir fördömande. Det är berättelsen själv som låter människorna tona fram. Med sina tillkortakommanden, sin vånda, sina passioner, sin omsorg, sin kärlek och sina drömmar.

Fabriken går upp i lågor i en mordbrand. Efter falska angivelser får dådet till sist en spännande upplösning i rättsalen.

Att bygga upp fabriken blir det minst svåra. Människornas sätt att vara sätter djupare spår än branden. ●

BOKANMÄLNINGAR

grafisk form: Gunilla Karlsson

Brasilien - Den förbjudna skuggan

av Svante Svensson

En av kamraterna i min forskningsgrupp heter Arnaldo och kommer från Brasília. Jag mötte honom på Arlanda i februari; han kom i tunna skor och frös. Hit har han kommit på Brasilianska utbildningsdepartementets bekostnad för att lära sig molekylfysik och synktronfysik. Om fyra år är han färdig och kommer antagligen att arbeta på universitetet i Brasília eller vid den nya synktronfysikanläggning som är under uppförande.

Sådan är detta jätteland med 130 miljoner invånare. Sida vid sida med svältande lantarbetare i nordöst och med eländet i favelomas slum existerar en oerhört modern samhällssektor med moderna industrier och en rätt väl fungerande utbildning av högkvalificerad arbetskraft med utbyggda internationella kontakter.

Bortsett från turistreportage från karnevalen i Rio når ganska lite information om Brasilien till vårt land. Och det är trots allt egendomligt med tanke på att så många svenska företag arbetar i Brasilien och har verkat där under decennier. Någon stort upplagd skildring av det moderna Brasilien har inte funnits på svenska under senare år.

Lars André och Marianne Fors har under många år gjort flera resor till Brasilien och intervjuat mängder av folk; sömmerskor, arbetare, industriledare, författare och ägare av kakaoplantager - de har gjort ett brett snitt genom samhället. Och så har de läst och diskuterat med brasilianska vänner. De har rest medvetet kors och tvärs genom landet.

I år har deras bok blivit färdig. Det är ett imponerande arbete. Genom att perspektivet konsekvent lagts underifrån blir det möjligt att se Brasiliens storhet och eländet. Författarna har rest som turister, vilket också påpekas i inledningen. Men turistmen behöver inte innebära ett yligt skådande av sevärdheter eller sentimentalt betraktande av fattigdom. Den kan lika gärna utnyttjas till intellektuellt arbete.

Lars André och Marianne Fors har undvikit sentimentaliserande eländesskildring. Inte så att nöden inte finns närvarande. Men hela tiden framgår att denna brasilianska nöd - "kontrasternas land", synkronjusanläggningar bredvid föräldralösa tiggande barn - är specifik och nödvändig.

Nöden är skapad av de grupper som ibland med stöd av militären och ibland med demokratisk fasad ursuperat makten. Genom hela boken lyser detta faktum genom texten. Det visar sig att denna fråga om eländets onödighet är helt skil-

jande. Den kan spåras genom Brasiliens historia. Den går som en röd tråd genom intervjuer med fattiga sömmerskor som arbetar 14 timmar om dygnet, den bildar en ironisk kontrast med uteblivna intervjuer med författarfackliga representanter och den finns t.o.m. som den skugga som statyn av Brasiliens grundare bildar. Denna skugga har även gett boken dess undertitel.

Boken är rikligt försedd med historiska och geografiska upplysningar. Ett rikt kartmaterial och fakta om landet i appendix gör att boken på ett utmärkt sätt kan användas i skolor och förstudiecirklar. Ett stort fotografiskt material illustrerar texten.

Det som gör den absolut nödvändig att läsa är emellertid att den, som nämnts, på ett naket sätt belyser vår tids moraliska bankrutt. Eländet, svälten, fattigdomen i världen är fullkomligt onödigt. Det finns inga tekniska orsaker. Produktionen räcker redan till och dessutom finns enorma reserver. I Brasilien används kanske hälften av jordbruksmarken för produktion. Den andra hälften "lönar sig inte". Och så går skammen naken. De trasiga barnen mitt i den moderna staden.

Som framgår av intervjuerna i boken finns det emellertid en växande skara människor som inte stillatgärd tänker finna sig i detta. Kampen för demokrati är också en kamp mot eländet. I Brasilien som i Sverige. Det är ett stort arbete som Lars André och Marianne Fors redovisar. Som läsare är man tacksam att ha fått följa det.

Lars André och Marianne Fors. BRASILIEN. Den förbjudna skuggan. 259 s. Kulturfront 1988. Pris: ca 230:-

ISBN 91-86778-10-2

ill. Kaj Stuart-Beck

Sven Anér. POLISSPÅRET - Mordet på Olof Palme. Foto Pelle Stackman. Omslag EWK. 256 s. Bokslogen 1988. Pris: ca 130:-

ISBN 91-776 0645 X

Sven Anér har några stora förtjänster som journalist: han är orädd och envis som synden. Han gräver och rotar och har en flitig korrespondens. Men har han också stora brister, som i boken om polisspåret blir skriande påtagliga. Mina invändningar gäller fr a förmågan - eller intresset för - att värdera det egna materialet kritiskt och förmågan att komma till slutsatser, som underbyggs av materialet.

Boken innehåller en hel del av intresse, men uppgifterna är i stort sett osorterade. Sven Anér skriver dagbok, blandar och ger med egna brev, avskrifter från radioprogram, intervjuer och privata samtal. Det ska mycket till för att man inte ska förlora sig bland alla vildvuxna hugskott. Formen är knappast den rätta för att granska denna ytterst komplicerade utredning, där seriösa vittnesmål trängs med utsagor av fjärrskådare och mytomaner. Pelle Stackmans Stockholmsfotografier är klara och effektfulla.

Lasse Linusson

Bo G Andersson, Bjarne Stenquist. VAPENSUGGLARNA. Boken om Bofors, FFV, regeringen och svensk vapenexport. 340 s. Författarförlaget 1988. Pris: ca 197:-

ISBN 91-7045-5618
Henrik Westander. BOFORS SVINDLANDE AFFÄRER. 210 s. Ordfront/Pax förlag 1988. Pris: ca 142:-

ISBN 91-7324-3086
Intellectuella inom socialdemokratien har kritiserat journalistikåren för att endast intressera sig för misshandligheter inom statsapparaten. Men se vad som händer när privatföretagsamheten granskas: regering, arbetsverk, partier och riksdag åker ohjälpligt med och får stå där med skammen till sist. Dessa två böcker blottlägger ej bara privata skumraskaffärer, för snöd vinnings skull, utan också svensk utrikespolitik bakom retoriken.

Den förnämnda är den fylligare, med större grepp och bredare bakgrund, med en hel del nytt material. Författarna lyckas flera gånger gräva sig ned till realiteterna; alltså Palmes agerande bakom syndabocken Hellström, Penser som en förutsättning för Schmitz' krutaffärer. Kapitlet om Algernons död är lysande, om än diskutabelt. Men de har problem med positionen. Ibland försviner de bland allt sitt material.

Utan Henrik Westander hade de inte kommit så långt. Han är fredsaktivisten som letat fram mer om Bofors än någon annan i det här riket. Hans egen bok har mest karaktären av dagboksblad, en ganska lättläst sammanfattning av alla forskarvedermödror. Han bärs fram av en befriande vrede, har sinne för det dråpliga.

Anders Sundelin

Sven Aspling. 100 ÅR I SVERIGE. Vägen till folkhemmet. III. 150 s. Arbetarrörelsens arkiv. Tiden 1988. Pris: ca 140:-

ISBN 91-550-3396-2
Förre riksdagsmannen och partisekretären i SAP, Sven Aspling, har i 100 år i Sverige skildrat den svenska arbetarrörelsens framväxt och landvinningar. På 80 sidor beskriver Aspling, ledsagad av en mängd fotografier ur arkiv, den fackliga och politiska arbetarrörelsens pionjäritid, partisplittningen 1917, genombrottet på 30-talet och partiets stora män. Det blir med andra ord väl korta beskrivningar här och var.

Bokens förtjänster ligger i den förteckning över reformer och viktiga händelser som avslutar boken, liksom tabläerna över riksdagens sammansättning. För den som söker djupare kunskap om vägen till folkhemmet rekommenderar jag Gidlunds nyttgåva av *Socialdemokratiens århundrade* med en nyskriven inledning av Per Nyström.

Bengt Söderhäll

Detlef Brennecke. SVEN HEDIN. Övers. Agneta Lofter. 215 s. Bonniers 1988. Pris: ca 127:-

ISBN 91-34-50913-5
Sven Hedin är en av de stora i svensk kultur, vetenskap och politik. Han hade åren kring och efter sekelskiftet en ställning som var unik. Han var kungens personliga vän; han hade ett stort direkt politiskt inflytande vid tiden för borggårds-kuppen 1914.

Hans vetenskapliga insatser var värdefulla. De utforskningar av vandrars de sjöar och uppmätningar av Transhimalaya han själv gjorde var emellertid av mindre betydelse än den insats han gjorde

som *organisatör* av den stora expeditionen i Kina.

Hans populära böcker, där den mest kända säkert är *Från pol till pol*, är läsbara än idag. Han var en skicklig reklammakare för sig själv.

Hans politiska filosofi ledde honom in i nazismen och därför blev han så motbudande att det är svårt att ta i honom med tång. På sätt och vis är detta bra. I Norge dåhusförklarades Hamsun men Hedin kunde man inte bortförklara. Man måste blunda för honom.

Brennecks bok ger naturligtvis inte en heltäckande bild av en sådan gestalt. Men den väjer inte för problemen och ger därför impulser till vidare studer. Detta är viktigt. Vi kan inte i längden blunda bort de stora reaktionärerna i vår kultur.

Svante Svensson

Ove Bring. NEDRUSTNINGENS FOLKRÄTT. 400 s. Norstedts 1987. Pris: ca 492:-

ISBN 91-1-877232-3
SALT I och II. Icke-spridningsavtalet, ESK-processen – den tidningsläsande fredsivännen har mycken kunskap att hämta i denna bok. Framställningen är både grundlig och populär, väjer inte för svårigheter utan ger även den ovanrade läsaren hjälp att förstå. Efter en genomgång av de senaste seklets rättsutveckling och av de olika metoderna att

åstadkomma nedrustning presenteras vår tids förhandlingsprojekt.

Ämnet nedrustning kan ses från olika håll; vanligen är det politiker, militärer och fredsforskare som lägger ut texten.

Det rättsliga perspektivet är på många sätt klargörande: vad går stormakternas åtaganden ut på egentligen, hur samverkar dessa med allmänna rättsgrundsatser för internationella förhållanden, vilka mekanismer skall säkra att vi inte utsätts för den nukleära vintern? D.v.s. jämförelsevis hårda fakta om ett beklagligtvis alltför lösligt ämne.

Ingemar Folke

Eva Dahlbeck. SERVETO och den eviga elden. 316 s. Korpen 1988. Pris: ca 165: ISBN 91-7374-065-9

Michel Servet var den protestantiska kyrkans förste kättare, bränd på bål 1553 i Genève. Reformatorn Calvin skötte med djävulsk finess processen mot Servet. Servets brott var att resonera, utifrån vad vi skulle kalla en kunskapssteoretisk hållning, om treeningheten och förespråkningen om att Fadern, Sonen och den Heliga Ande är ett.

Eva Dahlbeck har skrivit en intressant och lärodomsrik bok om kampen kring den protestantiska kyrkans dogmer och makten, segrarens, rätt att skriva historia. Servets tankebyggnad, vetenskaplig – Servet upptäckte blodets lilla kretslopp! – och strävande efter en helhetssyn, ger i Dahlbecks framställning ett mycket modernt intryck. Parallellerna mellan Servets tankar och fysikens landvinningar är tydliga.

Bengt Söderhäll

VÅR TIDS FILOSOFI. Filosoferna. De filosofiska strömningarna. Red. Poul Lübcke. Övers. Jan Bengtsson, Per Bauhn. 821 s. Forum 1987. Pris: ca 452: ISBN 91-37-09375-4

FILOSOFIEXIKONET. Filosofer och filosofiska begrepp från A till Ö. Red. Poul Lübcke. Övers. Jan Hartman. 606 s. Forum 1988. Pris: ca 422:- ISBN 91-37-09488-2

Har man smittats en gång av ett filosofiskt virus så riktigt frasar det av intresse och reflektiv njutning när man seglar omkring i detta jätteverk om våra moderna filosofi. Det är ett ambitiöst projekt som Poul Lübcke och hans danska filosofer gett sig in på – det finns flera skäl att tro att detsamma knappast kunde genomföras på svensk botten.

Naturligtvis finns svagheter: de upp emot femtio moderna filosofer som presenteras och penetreras, får inte samma generösa behandling. Tyngdpunkten ligger helt klart på tysk-fransk filosofi från Hegel och framöver. Hegel är jätten och Husserl, Heidegger, Merleau-Ponty, Sartre, Gadamer och andra är uppföljare i den moderna filosofin. Ändå skall genast sägas att analytisk, logisk och empirisk filosofi både i Tyskland, England och USA skildras på ett levande och intressväckande sätt. Det finns ingenting av den kliniska kylan hos t ex Wedberg eller Marc-Wogau i Sverige.

Lexikonet behandlar hela den västerländska filosofin men även där är Hegel gigant med 12 textidor mot t ex Russell 5 eller Peirce 1 sida.

Helhetsgreppet i *Vår tids filosofi* är en tudelning i filosofi kring förståelse och engagemang i människans historiska liv och å andra sidan intresset för vetenskap och språk. Tudelningen är inte helt lyckad

– den som bläddrat i Husserl ser ju hur helig logiken och matematiken är för honom – engagemang var honom rätt fjärran (varför han inte kunde förstå sin elev Heidegger till slut).

Om Heideggers nazism får vi intet veta i detta verk. Lübcke tycks välja att separera filosofen från hans politiska val. Många andra gör samma sak i den debatt som pågått länge nu kring relationen mellan spännande filosofi och skräckinjagande konsekvenser. Heidegger är en egendomlig filosof – han tycks ständigt tala om inre frihet och hembygdskärlek, kärlek till arbete och konkreta ting. Men det moraliska valet i praktiken blir hängande i luften och kan lika gärna bli fascism som syndikalism. Man kan notera att den ekologiska filosofin i Heidegger har en inspirationskälla!

Trots en okritisk hållning är detta stora verk märkligt genom sin nästan fräcka charm och stimulansförmåga. För skola och folkbildning är verket användbart i högsta grad.

Staffan Humlebo

Stephen Jay Gould. PANDANS TUMME. Övers. Karin Malmjö. 277 s. Ordfront 1987. Pris: ca 150:-

Den populärvetenskapliga traditionen i USA har en helt annan tyngd och bredd än här hemma. Gould är en av de många vetenskapsmän som i tidskrifter och böcker riktat sig till en bred allmänhet utanför de vetenskapliga institutionerna.

Gould är biolog och geolog och skriver med sällsynt spiritualitet om det spännande panorama som den biologiska evolutionen utgör. Hans stil är klar, humoristisk och full av smittande engagemang.

Han skriver om Darwin och Lamarck, om hur somliga marulkar och musslor förvandlar en del av sig själva till lockbete för omisstänksamma fiskar, hans essä om pandans tumme som givit namn åt boken växer ut till en hel liten minilektion i evolutionsteori, han skriver auktoritativt och kritiskt om hur icke-vetenskapliga överbåganden har påverkat vetenskapsmännens arbete i det förflutna.

Hans bok är en guldgruva för alla som det minsta intresserar sig för naturen och de biologiska formernas utveckling.

Kent Begler

Lars Görling. TRIPTYK. 271 s. Alfabetabok 1987. (Originaluppl. 1961) Pris: ca 122: ISBN 91-7712-114-7

Den som till äventyrs tror att Stig Larsson eller kotteriet kring tidskriften 80-tal fångar in en förlorad generation – uttrycker sin tid – bör läsa Lars Görling: problematisk, inte alltid uppbygglig men med ett driv i pennan som får de flesta av dagens unga arga att framstå som unga och konstnärligt ointressanta.

Görling skär rätt igenom harmoniserad falskhet och bråkande idyll och han gör det i debutromanen *Triptyk* om Lunne, Gunilla och själens obotliga ensamhet, med ett socialt perspektiv som gör honom oroande att läsa även om man är emot i teorin och i slutsatserna.

Han kan, kort sagt, intensivt och trovärdigt gestalta misär och helvete.

Trygve Lunde

Svante Hansson. MYTEN SOM VAPEN. Antisemitism – antisionism – två folks dröm om ett land. 87 s. Askelin & Hägglund 1986. Pris: ca 81:-

ISBN 91-7684-115-4

Skriften består av två uppsatser. Den längre beskriver författaren själv som en "review essay" av Joan Peters ytterst omstridda *From Time Immemorial*. Peters vill med befolkningshistoriska uppgifter propagandera mot alla palestinska anspråk. Hansson har en del anmärkingar, men försvarar henne på det hela taget. Uppsatsen behandlar till stor del äldre historia. Skildringen av mandatperioden och Israels tillkomst är ensidig och begränsad i perspektivet, bl a saknas en diskussion om stormaktspolitiken i sammanhanget. Hansson kommer dock fram till att det inte finns några objektivt givna historiska rättigheter, politiska och demografiska förhållanden är bättre som utgångspunkt för konfliktlösning. Han är för en delning av Palestina/Israel, oklart hur. Den andra uppsatsen är en snårig begreppsdiskussion. Den ska leda i bevis att en anti-sionist också är en anti-semit. Vi har hört det förut. Det blir inte mera sant för att Torgny Segerstedt applåderar i förordet.

Lasse Linusson

Arne Jarrick. DEN HIMMELSKE ÄLSKAREN. Hermtutisk väckelse, vantro och sekularisering i 1700-talets Sverige. Ill. 173 s. Ordfront 1987. Pris: ca 140: ISBN 91-7324-284-5

Redan på första sidan blir läsaren fängslad av den språkliga energin och passionen, som är kongenial med bokens ämne. Och fascinationen håller i sig: författaren, ekonom-historiker vid Stockholms universitet, kryper in i själen på

1700-talets människor genom att tillämpa psykoanalys och Piagets utvecklingspsykologi på 91 självbiografier av hermitytare, förvarade i Evangeliska brödrarförsamlingens arkiv. Resonemangen drivs med obesvärad säkerhet och auktoritet, ljusår från den gängse akademiska försiktigheten. Sist en översikt av den "mentalitetshistoriska" forskningstraditionen.

Göran Bäärnhielm

Östen Johansson. PÅ GIBSONS TID. Människoöden i ett brukssamhälle. Ill. 150 fotografier ur privata samlingar. 352 s. Wame förlag/Föreningen Liv i Sverige 1987. Pris: ca 200:-

ISBN 91-86424246
Övergången från jordbruks- till industrisamhälle i den lilla bruksorten Jonsered, utanför Göteborg, är bokens avstamp. Därpå följer en hundraårig kamp kring arbete, makt, organisation och livsvärde skildrad genom arbetarnas liv.

Författaren har under fyra år intervjuat otaliga gamla Jonseredsbor samt damnat av arkiv och handlingar för att samla fakta till sitt dokument. Han är själv uppvuxen i samhället vilket ger naturlig tyngd åt framställningen. Han har "grävt där han står".

Harry Martinson, som i tonåren jobbade på Jonsereds bruk en kort tid, får en rejäl känga för sin uppfattning om de sociala och politiska förhållandena på platsen. Allmänt kan väl sägas att den här typen av skriftlig Folkets historia i sig är ovärdig som svar på officiella skönskrifter. Samtidigt har den lokala historien sin givna begränsning utanför den lokala läsekretsen.

Anders Tidström

Ingmar Karlsson. DE OBOTFÄRDIGAS FÖRHINDER – myter i kampen om Palestina. 218 s. Askelin & Hägglund 1987. Pris: ca 130:-

ISBN 91-7684-109-X
Om samtal ska ersätta bomber och skottlossning, vem ska då Israel förhandla med, om inte PLO? frågar sig Ingmar Karlsson och drar paralleller till FLN och Frankrike, ANC och Sydafrika. Att vägra förhandla med hänvisning till PLO:s nationella stadga och politiska program är titelns "de obofärdigas förhinder". Och bland dessa är Camp David-avtalen idag det största hindret, hävdar författaren.

Boken inleds med en exposé över förhållandet mellan judar och muslimer genom historien, men tyngdpunkten ligger på modern tid. PLO:s politik, Camp Davids innebörd och konsekvenser och förutsättningarna för en palestinsk statsbildning analyseras initierat och samtidigt lättfattligt. Golan-frågans betydelse för en lösning av Palestina-konflikten dras också fram i ljuset.

Författaren menar att en palestinsk stat på Västbanken och i Gaza löser Israels säkerhetsproblem, medan en fortsatt ockupationspolitik utgör det verkliga hotet mot staten Israel.

Lasse Linusson

Milan Kundera. SKÄMTET. Övers. Dagnar Cojková-Pallasová och Harry Järv 1970 samt tillägg till 1987 års definitiva version Mats Löfgren. Bonniers 1987. Pris: ca 168:-

ISBN 91-0-047385-5
"Optimismen är ett opium för folket!" skriver den tjeckiske studenten Ludvik Jahn på skämt till en väninna år 1948. Ett skämt som får ödesdigra konsekvenser för honom. Han utesluts ur kommunist-

partiet, avstängs från universitetsstudier och genomgår en straffängelseliknande militärtjänst.

Man får följa Ludviks liv fram till 1960-talets början, då han tar hämnd på den vän som varit pådrivande i fråga om hans uteslutning, en hämnd som inte blir vad som avsetts.

Ibland är det Ludvik själv som för ordet, ibland någon av hans ungdomsvänner. Allt är skrivet med en sorgsen slapstick-humor.

Boken blir en skildring av Tjeckoslovakiens efterkrigshistoria, en idéroman om människan som lekball för omständigheterna, om verklighetens skämt med henne. En angenäm läsupplevelse.

Kurt Hedberg

Ivan Krylov. FABLES. Övers. och kommentarer Staffan Skott. Ill. 70 s. Bonniers 1988. Pris: ca 97:-

ISBN 91-0-047443-6
Den ryska litteraturens guldålder har en sida som sällan uppmärksammas i vårt land; dess fabeldiktning, där en av de mest framträdande representanterna heter Ivan Krylov. Krylovs fabler är både om-diktningar på rysk botten av redan kända fabler och korta sedelärande stycken ur egen fatatur. Föreliggande urval innehåller en rad olika pärlor där anknyttningen till då aktuella företeelser naturligtvis inte alltid låter sig skönjas för en nutida svensk läsare, men där den underförstådda sensmoralen – det må gälla kritik

av dåtida rysk överhet eller kritik av mer allmänt förekommande mänskliga svagheter, alltid är serverad i komisk och lättfattlig form.

Den här boken kan man återkomma till många gånger och inte minst vår egen svenska politiska nutidsverklighet erbjuder ett rikt åskådningsmaterial för de teser som Krylov framför i sina fabler.

Kent Begler

Paul Lafargue. RÄTTEN TILL LÄTT-JA. Vederläggning av "Rätten till arbete" från 1948. Övers. Göran Bergström, Lars Nyman och Brutus Östling. Efterskrift Brutus Östling och Göran Bergström. 129 s. Symposion Bokförlag/Fri Press 1988. Pris: ca 97:-

ISBN 91-7868-073-5

Detta är en verkligt klassisk pärla. Paul Lafargue, Marx svårson, som är en av den socialistiska rörelsens pionjärer skrev denna pamflett i direkt polemik. Orignal har undertiteln: "Vederläggning av 'Rätten till arbete' från 1848".

I 1848 års revolution reste revolutionärerna kravet på att samhället skulle garantera medborgarna arbete. Vi känner igen det idag. Rätten till arbete framhävs ibland t o m som en av de mänskliga rättigheterna. Med arbete menades 1848 som idag *lönearbete*. Paul Lafargue ville emellertid, i likhet med Marx, *avskaffa lönearbetet* och ersätta det med verkligt fritt arbete.

Naturligtvis doftar hela skriften och tankarna 1800-tal, men vilken intellektuell spänst finner man inte här! Efterordet är däremot onödigt men det gör inte så mycket. Heder åt översättare och utgivare!

Svante Svensson

Sven Ljungberg. STENHUGGAREN. 127 s. Alba 1987. Pris: ca 172:-

ISBN 91-7458-910-5
Stenhuggaren är andra boken i en serie berättelser som Ljungberg har för avsikt att ge ut. Bokens berättelse utspelar sig i en stenålderstid men det egentliga innehållet är KONSTEN och mannens åtrå efter kvinnan.

De delar som handlar om bildtolkningar och konstens roll är lysande, där är Ljungberg i sitt esse. Trägravvyerna är mycket uttrycksfulla, mäktiga, nästan monumentala i sitt lilla format. Tillsammans med dem blir bildtolkningarna en spännande väg in i det konstnärliga tänkandet, den kreativa fantasins process.

Övriga delar, skildringar av stenålderslivet och människornas kärlekslusta, är skrivna på ett romantiskt och tungfotat språk. Bokens fragment fogas inte till varandra. Ett romanbygge, precis som en gravhög, kräver en noggrann passning för att inte sjunka ihop.

Magnus Sæmundsson

Charlie Nordblom. KRIG I FREDSTID. 468 s. Timbro/Lettura 1988. Pris: ca 225:-

ISBN 91-85500-52-6
KGB/GRU:s verksamhet i Norden avslöjas förtjänstfullt, t.ex. inringningen av Palme och hur P O Enquist fastnade på kroken. Listor över underrättelsetjänsternas officerare i Norden borde stora UD och Kreml. Boken skärper nordbornas misstänksamhet.

Författaren utför härigenom en patriotisk gärning. Läsaren bör överse med en del besynnerliga omdömen författaren strör i kanten.

Författaren föresätter sig dock att bevisa "krigarstatens" världserövrarplaner med Lenincitat, vilka han läser som frimick-larn läser Uppenbarelseboken. Efter denna uppvisning tror sig anmeldaren antligen begripa Lenins revolutionära snille. Är det sånt man kallar realismens triumf?

Dispositionen är tyvärr outgrundlig; man skulle gärna vilja hitta i boken. Stilen liknar Wagneroperans, omtuggande och utrymmeskrävande.

Ingemar Folke

Lutz Rathenow. VIND. 411. Övers. Margaretha Holmqvist. 175 s. Legend 1987. Pris: ca 157:-

ISBN 91-582-0857-7

Vind 411 är en samling korta prosastycken som alla på ett lite otydligt sätt har sin upprinnelse i författarens hemland DDR. Boken är på sätt och vis en absurdare fortsättning på *Mit dem Schlimmsten wurde schon gerechnet* för vilken författaren fick sitta inne. I *Vind 411* fjärrmar sig Rathenow betydligt från DDR:s vardag. Hans böcker utkommer numera endast i väst.

Vore jag censor bland diktaturens kreatur, så skulle jag släppa igenom Rathenow som riskfri men obönhörligen stoppa all satir av tjeckisk modell, ty skratret är subersivt.

Hans-Magnus Meincke

Jean-Marc Reiser. FANTASIER. Övers. Marianne Öjerskog. 110 s. Forum 1988. Pris: ca 122:-

ISBN 91-37-09424-6
Folklyne har sen nazismens dagar varit ett tabu-begrepp i den offentliga debatten, i det privata samtalet har generaliseringar om folk och dess egenskaper fortsatt oförtrutet. På senare år har dock olika forskare, etnologer, sociologer osv börjat intressera sig för likheter och olikheter folk emellan.

Humor och svordomar framstår som några av de områden där skillnaderna blir som tydligast. Reisers bok är ett utmärkt exempel på just den franska underlivshumorn, burlesk och rakt på sak.

Han radar upp motsatserna: njutning-äckel; lidelse-beräkning; amoral-dubbelmoral. Ibland glimrar det till som i "Stenåldersjulen", men i längden är den mest tröttsam. Hans teckningsstil är mycket driven, skissartad, spretig och med spontanitetens känslan levande.

Förmodligen ingen bok för riktiga snusshumrar, groteskerierna är allt annat än upphetsande!

Magnus Sæmundsson

Rainer Maria Rilke. SNETTERNA TILL ORFEUS. Övers. och kommentarer Lars Gustafsson. 76 s. Norstedts 1987. Pris: ca 110:-

ISBN 91-1-871502-8
Rilkes Orfeus-sonetter, tillkomna sent i hans liv, 1922, ställdes av honom själv något i skuggan av de vid ungefär samma tid fullbordade Duino-elegierna. Sonetterna rör sig alla kring konstnären och konstens förlösande – frälsande förmåga gentemot världen. Det är ett tema som väl förlorat något av sin aktualitet i vår tid,

men den poetiska kraften i sin nästan mystiska verklighetsuppfattning gör Rilkes sonetter både läsvärda och fascinerande. Det är omöjligt att närmare kommentera dikterna på detta korta utrymme, varför läsaren får nöja sig med följande smakprov:

"Att lovsjunga är det! Likt en som ställs att prisa, steg han fram ur malmen, ur sin tystnads sten. Hans hjärta var en kalk där det hållts upp av ett för människor outtömligt vin."

Kent Begler

Jean-Paul Sartre. TYSTNADENS REPUBLIK & SARTRE OM SARTRE. Urval och förord Jan Myrdal. Övers. Lars Nygren. 382 s. Norstedts Faktapocket 1988. Pris: ca 47:-

ISBN 91-1-883371-3
När Norstedts 1976 utgav de två pocketvolymerna *Tystnadens republik* och *Sartre om Sartre*, underlät förlaget – av för mig ökad anledning – att nämna vem som valt dessa texter ur Sartres *Situations*. Den skadan är nu reparerad i och med att de båda böckerna utkommit i ny upplaga, sammanförda i en enda volym och försed-

da med förord av den man som också gjort urvalet, d v s Jan Myrdal.

I sitt förord karakteriserar Myrdal Sartre som *föredömlig*, en medvetet skrivande intellektuell i traditionen från Diderot, en man som "skrev om Flaubert och gick i spetsen för gatudemonstrationer".

Myrdal förklarar att han velat presentera ett *representativt* urval Sartre-texter och att han inte styrts enbart av "egna preferenser". Detta har läsaren all anledning att vara tacksam för. Ty annars hade kanske Sartres lysnade företal till Paul Nizans *Aden Arabie* fortfarande inte funnits tillgängligt på svenska.

Margareta Zetterström

Fredrik Segerståhl. VINTERSONAT. 378 s. Prisma 1987. Pris: ca 195:-

ISBN 91-518-2079-X

Vid sekelskiftet föder en barmorska en oäkta son, som genom hennes slit och försökelse tar studenten och akademisk examen i Lund. För att få ordning på sin ekonomi tar han ett vikariat som folkhögskollärare långt upp i norr under ett år. Ett år som kommer att vara till livets slut. Han gifter in sig i traktens etablissement, och "kandidaten" blir så småningom "rektorn". Det är hans liv som är bokens tema. Med humor och berättarglädje skildras en egensinnig och egenartad människa och också skolans liv och folkbildningsarbete. En stor detaljrikedom, bidrar till att ge fina tidsstämningar. Möjligen kunde detaljerna skäras ner aningens aning och berättelsen stramas åt. Men det är i vilket fall en medryckande skildring, som man har stor glädje och behållning av.

Kurt Hedberg

Åke Smedberg. VIND. Noveller. 112 s. Författarförlaget 1987. Pris: ca 106:-

ISBN 91-7054-532-4

Vad är det som gör att noveller i samlingen *Vind* känns så intensivt svenska? Är det vemodet som ligger så tungt över landskapet och människorna? Eller är det ensamheten, tungsinnets, bristen på kommunikation?

Smedbergs prosa äger en stark suggestionskraft och suger in läsaren i berättelserna. Men då och då uppreser sig inom mig ett motstånd mot svårmodet och en längtan efter ett avbrott. Men det är en fåfäng längtan, för så här ger oss Smedberg människorna:

"Såg honom sitta kvar, i samma ställning som hon lämnat honom, med blicken stint riktad mot sina händer. Som i ett tomrum. Ett förvuxet, ensamt barn, i en bubbla av frusen tid."

Inga Sanner

Karl Vennberg. LÅNGTAN TILL EGYPTEN. Dikter. 79 s. Bonnier 1987. Pris: ca 147:-

ISBN 91-0-047430-4

Sin vana trogen diktar Vennberg ömsom beskt ömsom elegiskt om livets trolöshet och en längtan efter helhet och skönhet. En typisk formulering för hans knaster-torra ironi är:

"smyga ut bakvägen från det pappersliv som jag har levat."

De vennbergiska gudarna ler homeriskt och mycket skeptiskt åt poetens ävlan och han söker husly i frihetsglimtar och klassiska ideal.

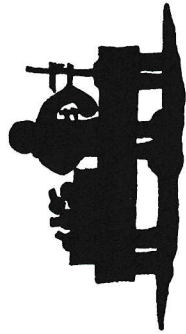
Bilderna är mustigare och skarpare än i

Sydafrika

av Mats Miljand

de senaste samlingarna men pessimismen är även här förutsägbar och tidskritiken mer privat och utan nämnvärd udd. Flykt, avdrift och personligt åldrande.

Trygve Lundh

Zhang Xianliang. KÄRLEK I EN FÄNGELSEHÅLA. Två berättelser från dagens Kina. Övers. och introduktion Göran Malmqvist. 165 s. Forum 1987. Pris: ca 190:-

ISBN 91-37-09388-6

Zhang Xianliang, som själv tillbringat tjugo år i tystnad och omskolning för några diktars skull, skildrar i dessa två berättelser två olika mäns öde under den kinesiska kulturrevolutionen.

I den första berättelsen möter vi den gamle fattigbonden Xing som efter flera besök till sist bara har sin hund. Hundar anses dock onyttiga och åter spannmål. Han beordras att avliva sin trogne följeslagare.

Den andra berättelsen beskriver det tuffa och förnedrande livet i en fängelsehålla. Vi följer den unge Shi Zais takttagelser och hur han bekantar sig med och blir beroende av en av de kvinnliga fängvaktarna. Hans "brott" får vi dock inte veta mycket om.

Inte i någon av de båda berättelserna beskrivs den politiska situationen mer än fragmentariskt. Därför är en introduktion, som den Göran Malmqvist skrivit nödvändig för en svensk läsare.

Ann-Katrin Lennartsson

Den stegrande intensiteten i de svartas befrielsekamp i Sydafrika under 1980-talet ledde till ett stigande intresse i Sverige och apartheidpolitiken kom åter inom den svenska debattens blickfält efter att närmast ha slumrat sedan av sextiotalet. Detta intresse återspeglas i förlagens utgivning.

Per Wästberg har under mer än tjugofem år varit oförtröttligt verksam för att förklara och beskriva de svartas kamp i Afrika och Sydafrika genom debattartiklar, reportage, romaner och utgivning av afrikanska författare. 1987 återutgav Wahlström & Widstrand hans uppmärksammade reportage från 1960 På svarta listan i en aktualiserad upplaga med nyskrivet efterord.

Norstedts har fortsatt utgivningen av Breyten Breytenbach. 1984 släppte man *Sanna bekännelser av en albinoterrorist*, 1986 kom *Entidi paradiset* som man 1987 följde upp med *Bokslut Sydafrika* i översättning av Ingrid Wikén Bonde (Böcker-na recenserades i Förr och Nu nr 1/87). På Gedins förlag utkom förra året Mark Mathabanes oerhört starka och intensiva självbiografi *Kaffir Boy* (övers. Annika Gegenheimer, pris ca 187:-). Mathabane deltog i Sowetoupproret 1976 och flydde därefter Sydafrika för att undkomma fängelsestraff. Han är idag 27 år och arbetar som journalist i USA. Om inte stora ord så lätt förlorar sin kraft skulle man frestas använda dem om denna skakande berättelse.

Brombergs utgav 1987 Nancy Harrison's biografi om Winnie Mandela (recension i Förr och Nu nr 4/87) och det återupptäckta Författarförslaget gjorde ett inhopps på Sydafrikamarknaden med Expeditionen till baobabarädet. Det är en poetisk roman av den 55-åriga svenskeättade författaren Wilda Stockström i om och skådespelaren Ingegård Martinell från J.M. Coetzee's engelska översättning och med illustrationer av den expressiva konstnären Channa Bankier.

Forum fortsätter med sin utgivning av André Brink. Under de senaste åren har läsekretsen erbjudits en volym om året. Årets roman *Den förlorade skuggan* (övers. Marianne Gerland-Ekeroth) utkommer samtidigt i Storbritannien och Sverige och därmed är förlaget uppe i totalt åtta romaner och en essäsamling om sydafrikanska författare. André Brink är en författare som ständigt återkommer till samma teman. Sydafrikas historia, motståndet mot apartheidsystemet, kärlekens omöjlighet i ett rasistiskt samhälle, det orättfärdiga samhällets deformation av människan. I *Den förlorade skuggan* rör Brink åter om i brygden, men han har lämnat den traditionella episka realism, som präglat hans tidigare romaner. I den nya boken vävs olika berättelser samman på ett intrikat sätt.

Arbetslivet av Mats Miljand

Det svenska arbetslivet genomgår en hastig förvandling. Den internationella konkurrensen har intensifierats och kapi-

talet har tvingats utveckla nya och allmer raffinerade metoder för att öka de anställ-
das engagemang i verksamheten. Den s.k. managementlitteraturen har som aldrig tidigare fokuserat problem inom arbetsledning och personalutveckling. *Toppresterare, På jakt efter mästarskap, Besatt av mästarskap* ... listan över titlar som de svenska förlagen försett marknaden med kunde göras lång. Seriosa böcker som väckt berättigad uppmärksamhet har blandats med lättviktigare men trendriktiga utgåvor. Flera har nått anmärkningsvärda upplagor och man kan fråga sig om inte företagsledningen egentligen har mer med att sprida ett ideologiskt klimat att göra än med verkligt intresse för ledarskap och personaladministration. Böcker som *Chefsboken. Handledning för framgångsrikt ledarskap* utgiven av Timbro efter en förlaga från Arthur Young International, en av världens större internationella konsult- och revisionsbolag, utger sig för att ge råd till den redan framgångsrike chefen på mellannivå som vill nå de verkliga topposterna, medan rådets kvalitet knappast duggar för en arbetare som strävar efter att ersätta den gamle verkmästaren. Men på omslaget står orden "Medlem av Arthur Young International". Vem är det som skall känna sig som medlem?

Dess bättre skrivs det också andra saker om arbetslivet.

Gösta Arvastson, forskare vid Etnologiska institutionen i Göteborg, har skrivit *Maskinmänniskan. Arbetets förvandlingar i 1900-talets storindustri* (Bokförlaget Korpen 1987). Studien av livet på och kring fyra stora arbetsplatser i Göteborg under 1900-talet – SKF, Volvo, Eriksberg och Götaverken – är resultatet av ett industripjekt som 1977 startade vid Göte-

borgs museer under Arvastsons ledning och pågick till 1980. Arvastson har velat beskriva samhällsförändringarna under detta sekel med utgångspunkt från arbetsplatserna och han har lyckats väl. Den teoretiska utgångspunkten hämtades från Harry Bovermans omtalade verk *Arbete och monopolkapital* och målsättningen var att analysera förhållandet mellan olika arbetsformer utifrån en kritisk syn på Bovermans tes att arbetet dehumaniseras under detta sekel. Arvastson menar att mot hopplösheten och främlingskapet måste vi ställa ett annat perspektiv som tar sin utgångspunkt i hur människor trots allt anpassades till olika produktionsformer.

"Kapitalismens exploatering av arbetarna var ingen abstrakt process eller ett avlagset formulerat ekonomiskt system. Det fanns i vardagen, och motståndet skapades bland arbetarna själva i deras relationer till ledningen."

Boken bygger på ett omfattande fältarbete med bl a över 200 intervjuer med totalt nästan 2 000 sidor text i utskrift och ger en bred redovisning av dessa vardagliga motståndsförhållanden. Boken kan på ett vis betraktas som ett slags fortsättning på Mats Rehnbergs serie *Arbetarminnen*, som började utkomma vid Nordiska museet under 1940-talet. På ett annat sätt kan den ses närmast som ett pionjärarbete genom sin förening av teori och empiri på detta område och genom sitt understrykande av att etnologin och folkloristiken av "traditionella ämnesshistoriska skäl (har) intressen av muntliga berättelser även i det moderna arbetslivet".

Kvinnoarbetsliv. Visioner och forskning för ett bättre arbetsliv heter en bok som utgivits av Arbetslivscentrum med bidrag från tretton kvinnliga forskare. Arbetslivscentrum har sedan 1979 initierat jämställdhetsforskning och ett 20-tal rapporter har utgivits och ungefär lika många är under arbete eller planering. Cirka en tredjedel av de 40-tal projekten har initierats eller planerats i nära samverkan mellan forskare och lokala fackklubbar.

Bokens första häft tar upp kvinnoforskningens problemställningar, teorier och metoder, den andra tar upp resultaten av Arbetslivscentrums forskning. Boken är saklig och användbar men den akademiskt torra stilen begränsar troligen läsekretsen. Tyvärr framgår inte heller vilka som står som författare till de olika kapitlen. En information som kanske offrats för att understryka den kollektiva insatsen?

Heinz Leymann är docent i psykologisk pedagogik och arbetar bl.a. med forskning vid Arbetsmiljöinstitutet. Han har tidigare utgivit ett flertal olika skrifter om arbetslivet t.ex. *Kan arbetslivet demokratiseras?* (1982), *Information om arbetsmiljörisker* (I SOU 1982:32 Arbetsmiljöinformation – påverkan, behov, utbud), *Informationsproblem i företag och samhälle* (1984) och *Vuxenmobbing – om psykiskt våld i arbetslivet* (1986). I år har han på Wahlström & Widstrand utgivit en utmärkt liten skrift om ett av arbetslivets mest uppmärksammade problem, som först under senare år fått nödvändig uppmärksamhet. *Ingen annan urvåg* heter boken med underrubriken *Om utslagning och självmord som en följd av mobbing i arbetslivet*. Boken bygger bl.a. på en autentisk dagbok, skriven av en kvinna som

under sex år trakasserades på sitt arbete. Fallet har tidigare uppmärksammats i TV. På ett nyanserat och förtjänstfullt sätt går Leymann igenom orsaker och effekter av psykiskt våld på arbetsplatser och diskut-erar vilka möjligheter vi har att ingripa och förändra osunda och nedbrytande mänskliga relationer på våra arbetsplatser. Boken förtjänar stor spridning inte minst inom den fackliga rörelsen.

Men det är inte bara forskare som skriver om arbetslivet. Journalisten Åke Bergman har med sina böcker *Den nya givnen* (1986, recenserad i Förr och Nu nr 3/87) och *Smedens återkomst* (1987, recenserad i nr 3/88), båda på Tidens förlag, beskrivit hur den nya produktionsteknologin tvingar fram nya kunskapskrav och nya former av arbetsorganisation, anställningsförhållanden och kvalitetskontroller.

Åke Olsson, författare och f.d. arbetslivsreporter på Aftonbladet, utkom 1987 med boken *Lön efter kön. Om kvinnosyn och mansdominans i fackligt arbete* (Författarförlaget, pris ca 115:-). Boken har tillkommit på initiativ av SHSTF och är en utvärdering av 1986 års avtalsrörelse från sjuksköterskornas synpunkt. Förbundet ville ha en utomstående syn på förbundets avtalsrörelse, som skapade så många förhoppningar som sedan grusades. Vad händer inom ett löntagar-kollektiv i en avtalsrörelse? Hur ser mot-sättningarna ut? Vilka faktorer och vilka människor blir styrande?

Olsson resonerar kring följderna av led-nings och medlemmarnas osynkronis-erade målsättning under sjuksköterske-strejken, som bl.a. innebär att många ute i medlemsleden verkligen trodde att det var möjligt att nå de 30-procentiga löneyft som man gick ut och krävde. Detta, till-

sammans med medlemmarnas oklara uppfattningar om förhandlingsgången och förhandlingsutrymmet, bådade en-ligt Olsson för nerlaget och den ut-bredda besvikelsen. Författaren diskut-erar också konsekvenserna av nyhetsme-diernas och reklambyråernas allt mer framträdande roll i avtalsrörelserna och ifrågasätter strejkvapnets användbarhet för de offentligt anställda. För att en kon-flikt i den offentliga sektorn ska bli effek-tiv krävs att den slår mot den tredje man, d.v.s. den skattebetalande allmänheten. Detta innebär ett hinder att utforma kon-flikten så att den slår alltför hårt, vilket samtidigt innebär ett hinder mot att kon-flikten kan drivas till ett avgörande.

I den avslutande intervjun med Inger Ohlsson, som tillträdde posten som SHSTF:s ordförande just efter strejken, återkommer Olsson till frågan om de offentligt anställdas konflikträtt. Men Ohlsson avvisar inskränkningar. Den är redan så kringgärdad av regler och förbe-håll, inte minst sjuksköterskornas egen försiktighet och hänsyn till patienterna. Som ett alternativ till strejkvapnet kan hon istället tänka sig att sjuksköterskorna i fortsättningen inte medverkar till att dölja sjuksköterskebristen utan låter den blir så uppenbar att politikerna måste träda fram och ta sitt fulla ansvar.

